

SNOVANJA

Kranj, 5. septembra 1978 — št. 4, I. XII

Slovenščina v javnosti

Slavistično društvo Slovenije pripravlja od leta 1975 skupaj z RK SZDL posvetovanje o slovenščini v javnosti. V ta namen so se 28. in 29. oktobra 1977 zbrali na Bledu slovenski slavisti in spregovorili o vprašanih slovenskega jezika v sklopu slovenske kulture. Srečanje slavistov je bilo zasnovano kot spodbuda za premišljevanje o globljih razsežnostih našega jezikovnega in nejezikovnega izražanja in ustvarjanja.

Časopis Jezik in slovstvo je v 6. številki (let. XXIII, leto 1977/78) objavil gradivo z blejskega zborovanja. Prispevek pokojnega Mitje Gorjupa objavljamo v celoti, nekaj misli sodelujočih pa uokvirjeno na drugih straneh.

Vseбина

Vseбина

51. stran:

Franci Zagoričnik

**Škandal
umetnosti ali
ob slikarstvu
Henrika Marchla**

52. stran:

Franci Zagoričnik

**Čas branja
ali »pustota«**

54. stran:

Valentin Cundrič
Vrči

55. stran:

Anka Novak

**Življenje
in delo
pastirjev
v bohinjskih
gorah**

61. stran:

Bela skozi čas

62. stran:

Črtomir Zorec
Gorenjska

Najprej bi povedal o gostobesednosti. V Delu ne plačujemo po vrsticah in ne po avtorskih polah, in jaz zaradi tega še nisem opazil, da bi bil kdo zato manj gostobeseden, ali pa da bi zato dobivali krajše tekste. Niti od slovenskih pisateljev niti od publicistov niti od znanstvenikov. Toda verjetno vpliva na gostobesednost tudi način plačevanja, sem pa prepričan iz izkušenj, da ni primeren. Sicer bi rad uvodoma povedal še neke stvari, v opravičilo. Slišali smo že veliko opravičil in boste tudi mojega blagohotno — upam — vzeli na znanje. Mislim, da sem pomotoma povabljen za to okroglo mizo, ker sem se pripravil za drugačno diskusijo. Tudi sem jo želel drugam usmeriti, kar je najbrž profesionalna deformacija, tako, kot je morda mojih predhodnikov razprava tudi del profesionalne deformacije v dobrem pomenu besede. Zato se bojim, da vam bom pokvaril veselje, in to ni posebno lepo in tudi spodobno ne, pa tudi nisem prepričan, da bom dobil vaše aplavze, za kar mi je tudi žal. Ker tudi tisti, ki ne priznajo — vendarle normalnim ljudem aplavzi kljub vsemu godijo. Jaz namreč ne zmorem niti poezije pisatelja Komača niti analize dr. Paternuja, in to ni lažna skromnost. Sem samo slovenski časnikar. In to celo eden tistih redkih, ki zase ne mislijo, da so pisatelji. Kadar kaj napišem, prosim slaviste, da mi to lektorirajo; to je javno znano v hiši, kjer delam, in me za to ni čisto nič sram.

Moja pozornost je zato z vašim dovoljenjem usmerjena seveda v jezik v javni rabi. In to ne v oceno, kakšen ta jezik je, in tudi ne v nobeno pregloboko modrost, kaj jezik sploh je, ker vi to veste bolje od mene — to ste me tudi nekateri med vami učili — poskušal bi iz svojih izkušenj povedati, zakaj — po mojem mnenju — ta jezik je takšen, kakršen je. Tako, kot to pač jaz doživljam. Moja izkušnja izhaja iz novinarskega jezi-

ka in bo zato temu ustrezno specifično omejena.

Prvi moj vtis je, da je jezik tak, kakršen je, jezik v javni rabi, predvsem jezik v političnem občevanju, jezik v družbenem občevanju, da tako rečem, posledica ali produkt družbenih odnosov. Če so družbeni odnosi označeni predvsem z birokratskimi elementi, če so družbeni odnosi pretežno birokratski ali tehnokratski, kar je za mene eno in isto, potem je seveda to tudi eden od močnih razlogov, da je jezik hermetičen, zaprt in ne komunikativen. Kadar ni neposredne odgovornosti med tistim, ki javno uporablja jezik kot sredstvo družbenega delovanja, in tistim torej, ki mu je ta jezik namenjen, kadar med enim in drugim ni nekega demokratičnega sozvočja in demokratične kontrole, potem je razumljivo, da se jezik sam po sebi lahko zreducira na dokaj tehnicistično komuniciranje, da postane jezik pravzaprav bolj predstvo za razpravljanje v določeni birokratski ali neki drugi socialni strukturi ali grupi, ne pa sredstvo za razpravljanje, za komuniciranje, za razmišljanje v nekem širšem občestvu.

Po mojem mnenju je torej usoda jezika v javni rabi neposredno povezana z usodo družbenih odnosov. Bolj so družbeni odnosi demokratični, bolj so samoupravni (ker takšen je naš koncept demokracije) — bolj bo politični jezik, bolj bo jezik, ki služi za javno izražanje, odprt, čist, (po mojem mnenju) lep in neposreden. Mislim, da nobeno posiljevanje jezika brez sprememb v družbenih odnosih ni možno in da bo (sicer) to vse samo nujno lepa želja ali pa napor slavistov, in še to bolj zanesenjakov.

Drugi razlog, zakaj je jezik tak, kakršen je, je po mojem mnenju v oportunističnem v družbenih odnosih; znova se ukvarjam s tem aspektom. Moj vtis in moje izkušnje namreč govorijo o tem, da je jezik tem slabši, čim bolj se ljudje, ki ga uporabljajo, bojijo opredeljevati. Čim bolj je ljudem veliko do tega, da se sicer izjasnujejo, da pa jih nikjer nihče ne more, kot temu rečemo, za besedo prijeti, — tem slabši je jezik. Mislim, da bi se celo dalo politično sociološko ugotoviti, da je neposredna zveza med slabim, nekomunikativnim, hermetičnim jezikom in oportunističnim kot družbenim pojavom in kot karakterno lastnostjo ljudi. To je samo po sebi lahko malo pomembno, razen kadar dobi družbene dimenzije. In mislim, da so v naši družbi potrebni izraziti napori, da to ne bi dobilo večjih družbenih dimenzij, kar se mi zdi, da se v zadnjem času tudi uspešno dogaja, z mnogimi napori te družbe.

Tretje je znanje. Novinarski jezik je predvsem, zanj to lahko rečem, resnično slab vedno takrat, kadar novinarji ne vedo o tem, kaj pišejo. To pa se silno pogosto dogaja. Seveda poznamo tudi ljudi, ki govorijo, pa ne vedo kaj govorijo. Ampak bolj

(Nadaljevanje na naslednji strani)

(Nadaljevanje s prejšnje strani)

izrazito to postane takrat, kadar ljudje pišejo. Če jaz kot urednik zahtevam od ljudi, da napišejo kak tekst o usmerjenem izobraževanju, pa prav nič ne vedo o tem, za kaj pravzaprav pri celi zadevi gre, potem seveda ljudje to napišejo, to se da tudi objaviti, zanesljivo, lahko je slovnično korektno, pa vendarle prav nihče ne ve, za kaj gre. Niti avtor, niti bralci, in niti urednik. — Tov. Beno Zupančič je bil tudi danes za mene izjemno inspirativen, in meni se to v kontaktu z njim zelo pogosto dogaja. Moram (pa) reči, da je recimo zelo izrazito to, v jeziku, ki je vezan na tako imenovano poročanje o družbenopolitičnih dogodkih, še posebej na dogajanja v skupščini in tako naprej. Praktično že vsak rutiniran novinar lahko objavi v naših sredstvih obveščanja povsem spodoben tekst, ne da bi bil plačan od vrste, sestavljen zgolj iz dnevnega reda, iz vabila na sejo. S premetavanji neke količine besed — na zagrebški televiziji sem slišal v razgovoru glavnega urednika televizije z novinarji, da se običajno uporablja v televizijskem jeziku na Hrvaškem približno tristo besed — torej z uporabljanim mislim da manjše količine besed od tristo se danes praktično dá objaviti že kakršen koli tekst politične narave v obliki poročila in podobnega, ne da bi kdor koli zato pravzaprav doživel kakršno koli družbeno sankcijo. To je seveda po mojem mnenju spet tesno povezano s prvim razlogom, družbeno gledano z najširšim razlogom, tako, kot to jaz vidim, se pravi z razvojem demokratičnih odnosov, kjer se to pač samo po sebi ne more dogajati, ali pa ne vsaj v takšni meri.

Na koncu sodi v ta sklop problem jezikovnega znanja. Naravnost zaprepaščujoče je, kako je jezikovno znanje slabo. Bolj ko pomlajujemo publicistiko in novinarstvo, slabše je. Težko bi ugotovili, zakaj. Ker pa se jaz že vključujem v isto skupino, ki je starejša, moram reči, da se v glavnem — po naših izkušnjah — tu se strahotno relativiziram, zaključim jezikovno znanje v osnovni šoli. V srednji šoli se nekolikant razvije, na univerzi pa je popoln konec. Na univerzi se nihče ne uči ne pisati ne govoriti. Tragično je, da se to dogaja juristom, kot sem jaz, ki lahko diplomirajo brez velikih težav, ne da bi znali napisati en sam slovensko pravičen tekst, manjšega obsega. To seveda ni — kot se temu rado reče — profesionalni jezik s svojimi specifičnostmi. To je čisto preprosta nepismenost, absolutno nepoznavanje slovnice in skrajno pomanjkanje občutka za jezik. Občutka, da je treba pisati tako, da vas bo kdo razumel. Tega, jaz mislim, ne privzgaja nikomur več nihče, vsaj ne do te mere, da bi se to lahko v žurnalistiki bistveneje poznalo. V drugih poklicih je morda boljše. Razlogi za to so tudi malo globlji, kot to sami priznamo. Radi jih sprevržemo ali na učitelje ali na šolski sistem — ali čakajoč na reformo in tako naprej, eno od reform, ampak so tudi v nekem, po mojem občutku globljem podcenjevanju jezika nasploh. Z neke vrste tehnicistično usmerjenostjo družbenih odnosov in družbe nasploh prihaja v ospredje nekakšna teza, da je pravzaprav jezik kot tak ne samo tehnično sredstvo in ne samo zgolj tehnično sredstvo, ampak celo relativno nepomembno tehnično sredstvo. Tako da bi verjetno spreminjanje zahtevalo temeljitejšo družbene posege.

S tem v zvezi so po mojem občutku bralne navade. Z vso odgovornostjo lahko

rečemo, da kljub temu, da nam knjižničarstvo nudi ugodne podatke in da — recimo — zadnja akcija Komunističnega Centralnega komiteja v zvezi s knjižnicami kaže zelo razveseljive podatke: v moji generaciji so bralne navade minimalne. Tako silno majhne, da poznamo veliko novinarjev, ki sploh ne berejo svojih časopisov. Kaj šele literature. Kdaj pa kdaj kdo. Pri tem moram reči, da — po mojem občutku seveda — je v zvezi z bralnimi navadami in potrebo po branju tudi to, da je nova slovenska literatura — s častnimi izjemami se razume — taka, da je tudi vseeno, če so bralne navade ali ne.

Naslednja stvar, ki mislim, da bistveno vpliva na stanje stvari, je jezik radia in televizije. Če uspemo v tisku kolikor toliko lektorirati, posegati v jezik (recimo spremenjati kdaj pa kdaj v nikalnih stavkih četrti sklon /predmeta/ v drugega, če lektorjem slučajno to ne uide, ker tudi njim uhaja), potem mislim, da je jezik radia in televizije postal eden od bistvenih činiteljev ali pa vsaj bistvenih orodij, s katerimi lahko razpolagamo, da bi bil jezik drugačen (in da danes drugačen ni). Seveda jaz ne bi dajal ocene, kakšen je jezik na radiu in televiziji, konec koncev je tu tudi tov. Ante Novak, ki je za to bolj poklican, če bo menil, da je to potrebno. Ob tem bi hotel povedati nekaj drugega. Zdi se mi, da smo prišli v neko zagato, ko načelno, teoretično, nismo več čisto prepričani, kakšen jezik naj bi uporabljala radio in televizija. Namreč — vsaj zdi se mi, da obstajata dve tezi, ki med seboj čisto dobro živita. Po eni naj bi bil tako imenovani jezik radia in televizije čimbolj neposreden, čimbolj ljudski, in naravnost gojimo nekaj, čemur pravimo ljudski jezik. Seveda pa je to samo slab jezik. Po mojem občutku.

S procesom — mislim — potrebne demokratizacije sredstev informiranja (in v zadnjem času je bilo v tem pogledu veliko narejenega), z vključevanjem živih ljudi v sredstva obveščanja, posebno v radio in televizijo, ki imata čudovite možnosti za to: s spreminjanjem sredstva obveščanja iz sredstva za informiranje, ki je v rokah novinarjev, v sredstvo obveščanja, ki je na razpolago vsem delovnim ljudem, prihaja to vprašanje izrazito v ospredje. Po mojem mnenju so vulgarizacije, ki se smatra — recimo da v imenu demokratizacije, v imenu politike, v imenu približevanja delovnega človeka ali delavskega razreda politiki, da se veliko naredi, če se gre v tovarno, če se ponudi mikrofoni nekemu delavcu, če tam zelo ropoče, če stroji dobro ropočejo, da je vzdušje še boljše, toliko boljše, in če so ti delavci nekaj povedali, se nam je zdelo, da smo s tem opravili neko družbeno dolžnost. Seveda mislim, da nismo opravili ničesar, ali vsaj zelo malo, da je to bolj kot ne vulgarizacija demokratizacije. Toda s to potrebno, ne vulgarizirano demokratizacijo pa seveda prihaja v ospredje problem, kakšen jezik naj se govori na radiu in televiziji. Tako kot konec koncev prihaja v gledališču v ospredje to, ali je boljši dialekt — ali je boljši knjižni jezik. Mi pa na televiziji in na radiu ne gojimo samo dialektov, mi gojimo kot sistem vsakršne slovnične napake, ker seveda mislimo, da je koristno. Če to delajo ljudje, ki jih vabijo k izjavam, počno to, da bi ne bilo razlike, silno hitro tudi novinarji, kar ni posebno težko. In tako nastaja situacija, ko praktično ni več slovenskega knjižnega jezika, tudi ne živega knjižnega jezika v sredstvih govornega obveščanja, ki so mislim silno pomembna za delovanje na zelo širok krog ljudi.

Ob tem — se mi zdi — je problematična še ena stvar. Velikokrat, in o tem govori tudi tov. Šetinc (jaz se z njim v tem prispevku popolnoma strinjam), se vendarle očita javni besedi, da je nerazumljiva, slaba, nekomunikativna tudi iz (da tako rečem) političnih razlogov. Pogosto namreč ljudje nekaterih stvari čisto preprosto nočejo brati, pa pravijo, da se jih ne da brati. Mi smo pač ustanovili temeljne organizacije združenega dela. Te se ta hip seveda ne sliši prav posebno komunikativno. Ampak to še ne pomeni, da bomo zato spremenili to besedo v kakšno drugo besedo in da se na to besedo, ki je v bistvu slovenska, ni mogoče navaditi. Tako se prav pogosto dogaja, da se v političnih nastopih, v političnih tezah uporablja korekten jezik, pa se mu pogosto očita, da ni korekten, ker se ljudem (naj povem enostavno) ne ljubi tega brati. Preprosteje pa se seveda tega ne da povedati. So stvari, ki se dajo povedati preprosto, mislim pa, da so tudi stvari, ki se preprosto povedati ne dajo.

S tem v zvezi mislim tudi na tujke. Ne zastopam klavstrofobičnega koncepta o tujkah; mislim, da se v slovenskem jeziku tujke — nekatere vsaj — vključujejo kot organski del jezika, tako da se jim ni mogoče izogniti, in za vse tudi nisem prepričan, da se jim je treba izogniti.

In čisto na koncu. Profesor Paternu ima seveda gotovo prav v oceni, ki nam jo je dal. Jaz ne pišem pesmi in ne zagovarjam pesnikov, pa bi vendarle rad nekaj povedal. Veliko našega razburjanja je jalovega. Veliko razburjanja je prav v pravem pomenu besede akademskega. Namreč vsi, ki izdajajo pesmi, ki jih pišejo (Geistri, Svetine in tako naprej), so v glavnem slavisti. Slovenski založniki imajo množico urednikov, množico, mislim, da veliko preveč, ki so — kolikor jaz vem — večinoma slavisti. Predsedniki izdajateljskih svetov so večinoma slovenski pisatelji. Če pa niso, pa bodo gotovo v bodoče. Vsi ti zavestno omogočajo objavljane takšne literature. Čisto preprosto zato, ker če tega ne bi počeli, bi postali ždanovci, bi postali proti mladim, bi postali — mislim, tudi proti starim, ker seveda resnejši filter ne bi postal generacijski, zanesljivo ne, in si te odgovornosti nihče noče vzeti na glavo. Tudi profesorji ljubljanske univerze ne, tudi slavisti ljubljanske univerze ne, tudi slovenski akademiki ne, in seveda tudi vi ne. Ker konec koncev vsi bi lahko bili kritiki, po mojem globokem prepričanju, jaz pa nisem v sedmih letih dobil ene kritike Iztoka Geistra od nikogar, razen od tistih kritikov, ki jih mi plačujemo zato, da to pišejo, kot pač lahko pišejo v krogu, v katerem se gibljejo. Gibljejo pa se v krogu, ki tako piše. Iz tega ven čisto preprosto z nobenim dekretom ni mogoče. Ne samo da ni mogoče, tudi nihče iz tega ven noče. Potreben je torej čisto drugačen odnos — po mojem mnenju — kot so zborovanja slovenskih pisateljev v Štatenberku, kjer se na isti način kot vi vsi neizmerno hudujejo nad tem, kaj se v slovenski literaturi dogaja, ampak vsi to tiskajo. Hkrati tiskajo isti ljudje, tako je popolnoma identično v našem krogu. In jaz vam moram povedati, da sem jih veliko po hrbtu dobil zaradi Jolke Milič, ampak edini, ki nekaj napiše, je pa tudi kljub vsemu samo Jolka Milič.

Mitja Gorjup

Franci
Zagoričnik

Škandal umetnosti ali ob slikarstvu Henrika Marchla

Najnovejši slikarski dosežki Henrika Marchla so bili letos razstavljeni v dveh galerijah. Najprej februarja v Murski Soboti in potem aprila v Kranju. Vendar je še pred transportom slik v Mursko Soboto Marchel napovedoval bolj ali manj njemu samemu nujno pregledno razstavo na dvorišču v Tomšičevi 19 v Kranju. Vsekakor pa se je na vabilu za kranjsko razstavo pojavila fotografija takšnega razstavljanja, ki zajema desni vhodni del na tisto dvorišče ter ulico ki seže od tam skozi »velb« proti glavnemu trgu: na zidu in ob zidu vhodnega dela kakor tudi ob zidu na levi strani proti »velbu« so slike, je razstava. Na dnu prizorišča, v izrezu »velba« se na drugi strani trga kaže mestna hiša, v kateri je tudi galerija, kamor se bojo pozneje preselile Marchlove slike. Vendar ni videti ravno galerije, pač pa trgovino s kičem, ki je tudi v okviru mestne hiše.

A slike so za zdaj še tu. Mogoče ravno pred odhodom v galerijo. Slikar jih je pobral in znosil tja, pa jih je spotoma nekaj izgubil ali odložil, ker si je naložil preveliko breme. A se bo vse uredilo. Nobena ovca se ne bo zgubila na poti od enega do drugega doma, a zdaj so vmes. Ne sicer med Tomšičevo 19 in trgovino s kičem, ampak približno na tej relaciji, ker je med

trgovino in galerijo tako samo zid. Že na prvi pogled je jasno, da se na tem vmesnem prostoru med ateljejem in galerijo slike tudi dogajajo. Če je njih končni cilj, da so gledane, da so priznane in zaželene, potem lahko rečemo, da se je ulica za hip spreminila v galerijo in se takoj za tem postavlja tudi določena primerjava med obema razstavnima prostoroma. Pa v zvezi s tem vrsta vprašanj.

O prostoru. O takšni razstavi kot so slike na ulici. In sploh o ulici. Ulica je stičišče sveta. Ljudje sicer brložijo za zidovi. Točno določeni ljudje. Tudi, če se jih zbere veliko, pri kakšni proizvodnji, ne gre za ljudi nasploh, ampak za točno določene ljudi s točno določenimi opravili. Svet pa je tudi zunaj zidov, nad njimi in pod njimi. Na ulico pridejo vsi ljudje, je edini red in nered, kjer se slejkoprej pojavijo vsi ljudje. Vsak zid, vsaka vrata jih že selekcionirata. Odhod v svet, odhod s sveta defilirata skozi ulico. Tudi slika na ulici je drugače izpostavljena kakor v galeriji. Izpostavljena soncu, radovednosti mimoidočih. Sama svet, izpostavljena svetu. Na fotografiji je mladenič, ki se že oddaljuje. Prihaja starejša ženska, ki usmerja korake proč od slik, ker se tu nekaj dogaja, nekaj snemajo in ne

sme ovirati dela. Vendar lahko domnevamo, da ne eden ne drugi ne bosta med podpisniki obiska v galeriji. Galerija nikakor ni prostor primerljiv z ulico. Ima določene prednosti: nudi streho, varnost, luč, kadar se stemni, toploto pozimi. A tja bojo spet prišli določeni ljudje. Ljudje, ki jih zanima kultura. Ljudje, ki so vajeni takih prostorov in so tako vzgojeni. Ulica upošteva vse vrste ponašanja, vse vrste vzgoje in vse odnose. Vse postavlja v odnose.

Tako tudi slika na ulici nenehno vzpostavlja nova razmerja, v svoji odkritosti, v svoji nesramnosti. Znajdva se v vsakršnih situacijah, preskuša se v ogroženosti. In vendar se postavlja na ulico v določeni stiski, v kljubovanju nevarnosti. Saj je nevarnost na obeh straneh: tudi tam, v gale-

(Nadaljevanje na naslednji strani)

Jezik kaže kulturno raven ljudstva. Od posameznikove kulture so odvisna vsa njegova razmerja do življenja, njegove odločitve in njegovo ravnanje. Kulturno raven določajo okolje, zlasti šola — in to več, kakor verjamemo in priznamo. Ker je delež slavista pri oblikovanju kulturne ravni v našem prostoru zaradi dela v šoli nad vse velik, je potrebno, da se za to nalogo pripravi z uvo odprtostjo.

Preprosto je mogoče povedati zmeraj, kadar zadevo zelo zelo dobro premisliš. Seveda je potem preprosto v svojih globinah zapleteno. Pot do te preprostosti je dolg, zelo težaven proces.

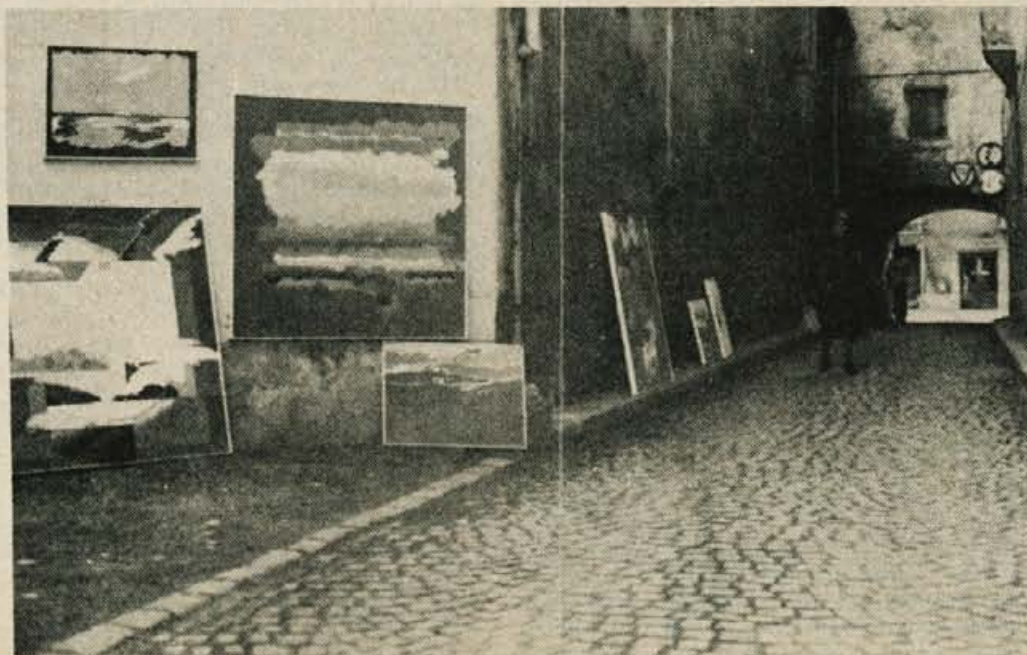
Breda Pogorelec

Gotovo je, da bi bila stvar kaj preprosta, ko bi se dala občutljiva jezikovna vprašanja urediti samo z zakoni, predpisi, normami, ko bi bil jezik samo zunanji izraz nečesa, kar se dogaja v globinah družbenega bitja. Vendar je jezik, kot dobro vemo, dosti več od tega, da bi bil samo izraz družbenih dogajanj, saj je tudi oblikovalec, dostikrat celo zelo bistven oblikovalec človekovega življenja, družbenih odnosov in družbenega spreminjanja.

Če se človek ne zna izraziti, ne zna misliti, zaradi česar ostaja pohabljenec kot posameznik in kot član družbene skupnosti.

Med skupno sprejeto jezikovno normo in jezikovnim življenjem je treba zagotoviti prostor, kjer se bo jezik lahko oplajal in bogatil tako s prvimi nujno potrebne enotnosti kot ravno tako potrebnega nastajanja novega in novega.

Beno Zupančič

(Nadaljevanje s prejšnje strani)

Franci
Zagoričnik

Čas branja ali »pustota«

riji. Ena od slik se je iz Murske Sobote vrnila poškodovana. A to ni redek pojav. Koliko dela je s tem uničeno in opljuvano. Ne da bi se kdo vsaj opravičil. Nekaj drugega je lastni rizik. En Marchlov projekt:

1. položiti slike eno zraven druge na trgu

2. zapeljati čeznje z avtom.

Nepretrgana sila idej in skušnjav, ki se popolnoma ujema s sliko, kajti Marchlova slika ni nobena krotka ovca, ni zgolj dopadljiva. Če je že lepa, ji gre tudi zares. Je okno pogleda na svet in hkrati tudi svetovni nazor. Slikar pa je nekje zunaj fotografije. Nekje v pogledu na fotografijo. Nekje v istem pogledu nanjo, kot je lahko pogled kateregakoli gledalca. Le da bi bila ubeseditiv njegovega pogleda drugačna. Prevod njegovega pogleda bo bolj zamisel, ki ji bo sledil določen prevod v novo sliko. Slikar se v zadregi in skoraj osramočeno ozira po svojem delu, za katerega lahko rečemo, da predstavlja slikarski dogodek leta — ne samo v Kranju in ne samo v letu 1978. To so slike skrajne zrelosti in zato tudi skrajne napetosti, ker je v njih obenem tudi skrajna odpoved po vseh plateh. Odtod tedaj tudi zadrega in ponižanje, ker človek ob takšnem delu bolj ropa samega sebe, kakor pa si pomaga v življenju. V tem razdajanju (slikam in vsemu, kar iz tega sledi) bi mogla biti samo namišljena veličina ustvarjanja. Resnica je ta, da je umetnik samo razdan in oropan, brez povračila, le znova pripravljen na goljufanje samega sebe.

Zadrega pred sliko pa je tudi nekje zadrega zaradi sočasnega bivanja v dveh različnih prostorih kot dveh različnih ravneh. Prostor slike, ki je strnjen prostor svoje lastne možne prostornosti, strnjen zaradi hkratne pomenljivosti in pomenjanja, zaradi preiščljivega selekcioniranja različnih možnosti izbora, ki se nazadnje sklene v eno samo in dokončno obliko določene slike. Na tej poti je slikar zmeraj bolj zunaj slike, zmeraj bolj odrinjen. Ko se zaveda, da je slika gotova, se zaveda tudi konca neke ljubezni, tudi svoje odvečnosti ob sliki.

Zakaj je slikanje sploh potrebno, če naj prinese zgolj razočaranje, pa je isto vprašanje, oziroma le za spoznanje drugačno od vprašanja, zakaj je slikanje nepotrebno. Pritrdilen ali zanikovalen odgovor pa sta že povsem dvopolna. Vendar bo odgovor skupen. In spet ne v proizvodnji materialne dobrine. Tudi ne v streljanju divjih gosi. Ampak, ker gre za proizvodnjo kulturne dobrine, v novem ustvarjalnem prizadevanju in zagonu, ki s pravkar pridobljeno skušnjo dograjuje že vzpostavljen program, recimo, prostornega in pomenkega raziskovanja, kar naj zamenja gol okvir in golo platno, golo barvo in spet golo hotenje po novi sliki kot zgolj šele elemente določenega spopada. Zdi se, da je ta spopad kot na dlani. Na eni strani nulta točka sveta, življenje, dajanje, na drugi strani zavest o preseganju danega in o nedosegljivosti neskončnega, ki pa obenem že nakazuje pot, ves možen in nemožen svet — kot neskončno možnost.

Pisatelj Vladimir Kavčič se je rodil v Podgori v Poljanski dolini leta 1932. Objavil je naslednja dela: »Vaška komanda« mladinska povest (1955), »Čez sotesko ne prideš« novele (1956), »Ne vračaj se sam« roman (1959), »Ognji so potemneli« roman (1960), »Sreča ne prihaja sama« povest (1961), »Tja in nazaj« roman (1962), »Od tu dalje« roman (1964), »Upanje« roman (1966), »Žrtve« roman, 1. del (1968), 2. del (1969), 3. del (1970), »Onkraj in še dlje« roman (1971), »Aleksander Veliki« igra v dveh dejanjih z epilogom (1972), »Zapiski« legenda (1973), »Pustota« roman (1976 in 1977).

Naslov zapisa ob Kavčičevem romanu Pustota ne označuje samo dialoga med bralcem in pisateljevim delom oziroma pisateljem in njegovim stvariteljskim svetom, pač pa obsega tudi sočasnost obeh udeležencev tega dialoga, se pravi, dejanski čas njunih soglasij in nesoglasij, shajanj in razhajanj. Pri bralcu je to konkretni čas njegovega branja, pri pisatelju pa poleg časa pisanja še navidez fiktiven čas, postavljen v prav tolikšno distanco od zdajšnjega, kolikor je potrebno, da bi z njo nastal kar najbolj sugestivni časni prostor, ki v Kavčičevem primeru utemeljuje človekov trajen, glede na posamična življenja kar vsečasen boj na prav tako vsečasni Pustoti.

Kljub temu da je to samoposebi umljivo, ni odveč misel, da je tako vzpostavljen časni prostor v enaki meri tudi sodoben. Kot tak je še toliko bolj prepričljiv in, lahko bi rekel, toliko bolj vpliven, saj je zasidran v sami usodi, konkretni pa še nespoznani ali celo namerno prezrti in prezirani zgodovini, tako zgodovini preteklosti kakor tudi zgodovini neposredne

zdajšnjosti, da se kaže že sam roman kot usoden.

Najprej je usoden po svoji preprostosti in najširši dostopnosti, ki bo knjigo odprla slehernemu slovenskemu bralcu, če bo toliko srečen, da bo sploh prišel do nje. Ta preprostost je namreč sestavljena iz več plasti pomenjanja, ki pa so vse enako močne in trdne in tako povezane med sabo, da nobena raven branja ne bo naletela na kakšno odvečno popisovanje, pa naj gre za potovanje tolminskih puntarjev v pregnanstvo, za njihov poskus obstoja na nikogaršnji Pustoti, za kužno bolezen, ki jih je zdaj pregnala z njihove Pustote na drug (nikakršen) svet, ali pa za povsem filozofsko branje, ki razbere v tekstu zgolj bistvene mislenske razsežnosti zadevajoče resnico in smisel človekovega boja in obstoja ob hkratni resnici in smislu njegovega poraza in umiranja.

Druga vrsta usodnosti Kavčičevega romana je v tem, da je svet, katerega pisatelj — skorajda ni mogoče reči, da samo popisuje, ampak ga tudi — živi in pred nami oživlja, tako nabit z dramatičnimi premenami, ki zadevajo in prizadevajo junake romana, da je bralec ob njegovem branju lahko samo začuden in pretresen. Kar se dogaja tem ljudem, se zdi skoraj neverjetno, tako da se roman bere kakor znanstvena fantastika. In vendar niti za hip ne podvomimo o njegovi resničnosti, ali pa da bi se to dogajalo samo v pisateljevi domišljiji.

Gotovo je usodnost Pustote tudi v sklenjenem časnem obsegu. Pri čemer je istost prostora (tistega v romanu in prostora njegovega prototipa in obratno) hkrati tudi istost časa (tistega v romanu in tega zdajšnjega) kot istočasnost pisanja in dogajanja, da roman ni zgolj umetniško dejanje (zgolj v krogu pisanja, literature, literarne zgodovine, branja), ker je obenem za neko izključno literaturno estetsko opredeljevanje na svoj način skorajda tudi »preveč« resničen, bodisi v smislu literarnega verizma ali dokumentarnosti, še bolj pa v smislu pereče aktualnosti na področju, za katerega se pisatelj zavzema in do katerega skuša biti tudi v učinkovitem ustvarjalnem razmerju.

XI. poglavje iz romana *Pustota*

Zemlja, ki sta jo bila z očetom iztrebila pred zimo, je bila povrhu suha, pomladni veter in sonce sta jo še sprašila, zakadila se je pod vsakim udarcem kopača. Sonce se opoldne še ni povzpelo visoko, toda v zatišnem lazju, ki ga ni dosegla nobena sapica, se je toplota vlegla k tlom in Jakobu razžarila telo, kakor da je sredi poletja.

Po obrazu, okajenem od zemlje, so mu polzele potne srage. Leseni ročaj kopača se mu je lepil za roke, kot da se njegove iveri hočejo preriti do kosti. Kopač je dvigoval počasi in ga s težo vsega telesa zabijal nazaj v tla, kajti nekaj prstov pod površjem je bila novina na gosto preprežena s koreninami in koreninami, ostankom prejšnjega gozda.

Vsaka ped novine je bila pognojena z Jakobovim znojem, vsaka ped ga je odbijala in se mu upirala, le počasi se je puščala ukrotiti. Njegovo zagnanost pa je spodbujalo tudi spoznanje, da bo ta prst ostala skopa in nenasična. Črnice je bilo komaj za palec, vse drugo je bila peščena ilovica. Globlje če je sekal vanjo, bolj je bila gosta in pusta. Gnoja bo pogoltnila, kolikor ga bo videla. Minila bodo leta, da bo postala bolj rodovitna.

Pomlad je bila v zraku, od vseh strani je pritiskala v osliške hribe. Čeprav gozdovi še niso bili oživel, je bilo zjutraj čutiti vonj po svežem brstju. Bukovje je iz dneva v dan bolj rdelo. In vonj po zemlji se je še dolgo v večer dvigoval v višino. Sonce je že bilo presijalo sleherni kotiček novega doma. Popoldne, ko je odhajal v laz, se je Jakobu bleščalo naravnost v oči, le z zamagljenim pogledom je dosegel okoliška pobočja. V prahu zorane njive so bile videti razsežne, za deset njihovih lazov.

Vse senožeti na blegoški strani in vse košenice, kar jih je dosegel pogled, so bile Brložnikove. Mogočni zidovi zupanove hiše so se belili v močni svetlobi. Za njegovim hrbtom pa je stala siva, kamnita bajta nekega pozabljenega beneškega beguna... Vse majhno, vse zbito na ozki polici odročnega pobočja, dobrega za tučce, za izgnance... Kot da je pomlad znova razkrila vso njihovo revščino.

Oče se je dan za dnem oziral po bregu, kdaj bo trava toliko ozelenela, da bo lahko napasel kravo. Ovce je že zjutraj v mraku napodil v gozd, kjer so stikale za revno pašo. Zvečer so še dolgo meketale, ker so se v hlev vrnile lačne.

Na skednju je bilo sena le še nekaj povesnov, tistega najbolj pustega, ki so ga dobili pri Brložniku. Konj je že kazal rebra, kravi je mleko usahnilo za polovico.

Mati je kuhala samo še ječmenov močnik, a še ta je bil iz tedna v teden bolj voden, zalivala ga je tudi že s studenčnico. Od mize je vstajal lačen, njegove oči so iskale po izbi in po ognjišču, kje bi bilo še kaj za pod zob. Toda mati ni hotela videti tega pogleda... On pa se je pogreznil vase in se spet zagnal v delo. Polaščal se ga je

nemir, čas se je odmikal prehitro in obenem prepočasi. Prehitro, ker se je bližala jara setev, laz pa še ni bil pripravljen. Prepočasi, ker je želel videti te bregove zelene, zoreče v prvo žetev.

Sklonjen nad zemljo niti ni opazil, kdaj so se začele po lazju razpredati večerne sence. Šele ko je onstran doline, v Leskovici zadonel zvon, ki se je le redko oglašal, je obstal in se zravnil. Roki sta mu bili odreveneli od napora, za hip se mu je zameglilo. Blegoš je utrujeno ždel na obzorju. Zaselki pod njim so bili raztrgani in borni, nekako izgubljeni, razdalje med njimi neskončne.

Leskovški zvon je pel proseče, glas kot da se je trgal iz gozdov, saj cerkve ni bilo videti. Nad Robidnico se je bil ustavlil črn oblak, ki ga je bila večerna zarja obrobila rdeče. Skozi mračne gmote hribov, ki so mu zastirali pogled proti Tolminski, je v duhu videl domačo vas, slišal je glasove živine, pomešan z dimom, klice otrok, ki ga vabijo. Videl je samega sebe, ko je prvič oblekel prtene hlače. Čeprav so bili tisti časi srečni, so vendarle bili tudi del pretekle žalosti in preteklega trpljenja. V njem se je zganila slutnja, da prihodnost ne obeta nič dobrega.

Tisti trenutek je zaslišal svoje ime. Na vrhu laza je stala mati in mu mahala z roko. Za njo je bila temna odprtina gozda, skozi katero je vodila pot k hiši. Materine kretnje so bile hitre in nenavadne. Spreletela ga je misel, da se je zgodila nesreča, da se je kaj pripetilo živini, morda očetu... Pustil je kopač in se pognal po bregu navzgor. Toda hrbet je imel trd in noge ga niso ubogale. Novina ga je bila utrudila, izpila mu je bila moči.

Ko je trudoma prisopel do poti, je bila mati že izginila v gozdu. Za hip je postal in se ozrl na prekopano leho. Z vrha jo je bilo nekaj videti, to ga je navdalo z zadoščanjem in s pogumom. Proti domu je hitel prepričan, da je prežgodaj pomislil na najslabše. Če bi res bila nesreča, bi ga mati počakala, da bi mu povedala, kaj je. Kljub temu pa se mu je bajta zdela tihotna, nikogar ni bilo zunaj, ko se ji je bližal, nikjer nobenega glasu, tudi iz hleva ne.

Šele v izbi je našel ljudi. Sedeli so negibno, v nastopajočem mraku so bili njihovi obrazi črni in dolgi, kakor na znamenjih ob poti. Mati in sestra ob peči, oče in Brložnik za mizo ob oknih. Čez nekaj trenutkov, ko se je že toliko umiril, da je lahko slišal tudi najbolj pritajene glasove, se je zavedel, da sestra ihti. To znamenje žalosti mu jo je nenadoma približalo. Čez zimo je bil že napol pozabil nanjo, videl jo je le dvakrat ali trikrat in še tedaj bežno. Vedno je bila zadovoljna, rdečelična, pri Brložniku je postala večja in močnejša, skrb zanjo se mu je zdela odveč.

Zdaj je začudeno strmel vanjo in nato v Brložnika, in pri srcu ga je stisnilo, da se ni morda kaj zlega pripetilo Minki. Kaj drugega bi lahko zaneslo k njim v hišo samega župana? In zaradi koga bi lahko bila užalostena Rezka?

Molk je pretrgal oče, glas mu je zamolkló podrhteval, kot da prihaja nekje iz ozadja. Povedal je, da so loški biriči zgrabili Tinčka... V Podobenem, kamor je šel po rovnice za gospodarja. Zgodilo se je

pred dvema dnevoma... Planili so nanj in ga zvezali. Po Poljskem zdaj nabirajo vojaške...

Nikoli več ga ne bomo videli, je sam pri sebi dokončal njegovo misel Jakob.

Vmes je glasno zahlipala Rezka, mati si je začela z ruto otirati solze. Novica se je začela z Brložnikovimi pojasnili... Tinček se ni dal zvezati kot božji volec. Ruval in pretepal se je z loškimi hlapci. S kamnom, ki mu je prišel pod roke, je enega pobil, da je obležal ves krvav, a tudi Tinče jo je skupil, kri je kapljala od njega, ko so ga ukrotili... To pomeni, da bodo zaradi njega še imeli sitnosti. Gosposka se bo hotela maščevati družini, on, župan pa še ni bil sporočil v Loko, da so se tu naselili. Zato bodo prijemali tudi njega. Zdaj, ko se je to zgodilo, se ne bodo zadovoljili s pojasnilom, da Pustota ne spada pod njih...

Kaj jih je obsedlo, se je spraševal Brložnik, da so se v zadnjem času spravili ravno nad njegove posle. Preteklo poletje so mu vzeli velikega hlapca, zdaj Tinčka... Nobenega reda ni več, pravica je kakor metla, vsak si jo jemlje v roke in pometa z njo po mili volji... Kajti on, župan, ni dolžan dajati vojakov, ker še nima odraslih sinov... Biričem in pisarju je odveč pohajkovanje po hribih, ne ljubi se jim, da bi poiskali prave, zato prežijo v dolini, popivajo in popadejo prvega, ki jim pride pred nos. Le da je število polno. Res so bili pijani, to je tudi zvedel... Kovač iz Podobena mu je poslal sla, ki je na lastne oči videl, kaj se je dogajalo... V Poljane so biriči prišli brez Tinčka, sami... Morda jim je ušel, ali pa je kje obležal in so ga pustili. Če ga niso zmlatili in vrgli v kakšno jamo, zmožni so vsega.

Zdaj je glasno zatarnala Grogovka. Povedala ni nič, a so vsi obnemeli. Grozeča misel je obvisela med njimi. Da niso Tinčka pobili, sunili v prepad in pustili zverem, da ga raznesejo?

Skozi Poljane ga zagotovo niso gnali, je ponovil župan in v njegovem glasu ni bilo nobenega upanja.

Morda jim je Tinče pobegnil, se je utrnilo Jakobu. Hiter in močan kot je, se jim je med potjo iztrgal in se zatekel v gozd... Kdaj se je to zgodilo? je vprašal. Pred dvema dnevoma, je odgovoril župan.

V dveh dneh ni mogel domov, je sam pri sebi presodil Jakob. Morda je kje obležal, a tudi če ni, se morebiti skriva. Oglasil se bo, ponoči bo prišel.

Izbo je še naprej napolnjeval Brložnikov bučni glas. Robantil je nad gosposko, ki mu je vzela hlapca in prizadela njegov ugled. A njegova jeza se je kmalu unesla, začel je govoriti o spomladanskih delih, ki ga še čakajo.

Grogovec mu je prikimal, tu in tam dodal besedico, njegov glas je bil spremenjen, kot da se odziva z druge strani brezna.

Jakobu je pogled odtaval skozi okno proti Blegošu. Tam so bile goličave in senožeti še svetle, grape spodaj že čisto potemnele. Ta svet se mu je spet zazdel tuj in sovražen. Na Tolminskem so bile gmajne bolj domače, priljudnejše, a ko je

(Nadaljevanje na naslednji strani)

pomislil na tisto, kar se je dogajalo po punktu, ga je še bolj stisnilo. Tudi tam se je zgodilo nekaj čudnega. Čez svetle senožeti njegovih otroških let se je razprostrela senca. Bistra reka je začela šumeti grozljivo. Spominjal se je, kot da je bilo včeraj. Ko se je vrnil iz ječe, si je hotel ob domačem studentu potešiti žejo. Nalokal se je mrzle vode, a glava mu je še naprej žarela, kot da je v njej žerjavica. Šele čez zimo se je bolečina ohladila. Čas je tekel, vmes se je zgodilo toliko stvari. Zdaj je tesnoba spet tu...

Spomnil se je laježa v temnih jesenskih nočeh. Delal se je ravnodušnega, a je le napovedal nesrečo... Kar pozabil je bil na vse preteklo... Ko je bil pozimi zdoma, ko je vlačil les, bi bili grajski lahko zgrabili tudi njega. Nobene pravice nima, niti med podložnike niso vpisani, kot je pravkar omenil Brložnik. Ne bi se mogel sklicevati na to, da je najstarejši, da bo prevzel kmetijo, saj je nimajo. Tu so le gostači, na nikogaršnji zemlji, pregnani in izobčeni... A tudi če bi bili podložniki, kot so drugi. Tinčka ne bi mogli rešiti. V nobenem primeru ga ne bi mogli, tudi župan je brez moči... Na vse to bi bil moral misliti že prej. Preveč brezskrben je bil, vsakdanji opravki so ga premotili, bal se je, kako bodo preživeli zimo. Brložnikovo dekle mu je begalo glavo. Včasih ga je nosilo, kot da je v devetih nebesih, v resnici pa je bil na robu pekla... Krčil je laz, klestil korenine in razkopaval zemljo, gnal se je, kot da bi njegov znoj lahko kaj spremenil. Pa ne more nič... Vse je v tujih rokah, nevidnih in nedoumljivih.

Brložnik se je poslovil in Grogovec ga je pospremil do hišnega vogala. Tudi Rezka se je neslišno izgubila v temo. Grogovka se je vrnila k ognjišču.

Skozi priprta vrata je v izbo poplesaval rdeč plamen. Jakob se je naslanjal na okensko polico, slišal je korake zunaj, pred vrati, a se ni ganil. Otrpnil je v premišljevanju, strah se mu je razlezel po vsem telesu. Strah, globlji in močnejši od vsega drugega. Strah ga je postalo teme, te hiše, grape, glasov, ki so izzveneli, strah dneva, ki bo prišel za to nočjo. Strah sonca, neba, obzorij, ki jih bo zagledal zjutraj... V svetlobi bo resnica samo še strašnejša.

Mimo matere se je odtihotapil v hlev, da bi nakrmil živino. Nametal je živalim sena, več kot bi ga smel. Potem se je naslonil na jasli in zaprl oči, da bi zbral in umiril utrujene, zle misli. Čutil je tihoto, ki je zvenela iz daljave, iz zvezd, ki so žarele na zgodnjepomladanskem nebu, hladne kakor pozimi.

Nenadoma je na roki začutil hrapav jezik. Lizala ga je žival, ki so jo pripeljali s seboj od doma. Ni ji odmaknil lahti, njena toplota mu je dobro dela. In prešinila ga je misel, da se mu ne godi nič bolje kot živali. Ne le njemu, tudi materi in očetu ne, ne sestri, kaj šele bratu... Tu so, čakajo, da bi dočakali, kar jim je namenjeno. Nikamor drugam ne morejo... Če bi bil pred dvema letoma vedel to, kar ve zdaj, se ne bi gnal od hiše. Ostal bi bil pri živini. Le kako je mogel kdaj verjeti, da bi se lahko njim življenje zaobrnilo? Kot bi bil otrok, ki se ne zaveda, da sta njegov delež le žalost in trpljenje.

Valentin
Cundrič

Vrči

I. Jelengar

II. Vrči

III. Ambrov breg

1.

1.
*Kdor bo klical Jelengarja,
naj bo preklet, naj bo preklet.
Sedemkrat sedem let
naj gode pred peklom.*

*Kdor bo poljubil Jelengarja,
bo umolknil za ta svet.
Bo odslovil zloge.
Ker, pesem, da te poje,
vsak deseti,
te deveterim pritrje
od usode in od ust.*

2.
*Jelengar kar gol visi
na tramu naše vesti.
Njegova obleka nam je prav,
njegova srajca počasi preperi.
Se ne spominja, kaj je umik
za poraze in za pogin.
Umik za solze in za spomin.
Umik čez hribov sedem,
čez sedem lepih travnikov.
V njem se pesem suši.*

3.
*V nas se pa pesem gnoji,
To nam jo je zagodel Jelengar,
ki med nami gol visi
in se v njem pesem suši.*

*Nismo ga prestregli z vrčem,
z usti in dlanmi.
Razlil se je docela.
Nismo ga razrezali
v berljivi smeh in jok.
Ostaja neprebran.*

4.
*Vendar usa poznejša naša štetja
se ne pretočijo nazaj
v podžeto zemljo,
v podzidane osnutke.*

*Čeprav našel bo svoj podpis
v preleglem kraju in v kostnici
obraz hakantski. Zato je
roža molk in ptica klic.
(Ne vem, če res je ali če sem sanjal:
da je Jelengar zaklet
in nas živi).
Zato je stopnja smeh.
Smer jok.
In cilj obup.)*

5.
*Netopir s kamnito perutjo
med nas leti. Namesto pesmi
poje smrt. Vendar ta smešni
mali Jelengar z jezikom odbitim*

*med nami nemi. (Iz
grenkega protja pletemo
drug drugega. In netopirje
ter škrlatne Jelengarje.)*

*Pod rameni dežja se izgublja
v bičevje vsaka naša
groza novorojena. Tam
dotrohni.*

6.
*Tišinaglas.
Roža poletja v kostnici skalovja
se doživi kot molk.
V hudourniku ozvezdij*

*kose zlobe. Pajčevine Jelengarja.
S smehom daš znak
in jablan si, z votlino
za mesec v deblu.
(Jelengar je po poti razlit
in ga hodijo zveri pit.)*

*Bela otva vetra.
Žejni delfin mesečine.
Kot dogodek skrješ se
za zapah teles.
Teles okrušenih.*

7.
*Zajetje. Precejaš škrlat.
Polomiš klasje grla
v travnati grenkobi.
Nekaj luna. Ostalo Jelengarjev sram.*

*Resničnost bokov trza
v rani, ki je z verigo speta.
V pepelu razlogov in poti.
Nekaj luna. Ostalo senčno geslo.
Mrzli Jelengar.*

*Grivaste stopnice obrode
višino. In vrtino v nas.
Ki močijo nas curki petja.
Nekaj luna. Drugo luskine ur.
Pretekli Jelengar.*

8.
*Nesrce srca
v smrtnost pota vpne se.
Rosi plamenov grenčica.
Preblizu nas.*

*Zahodil se je dan. O ta,
ki je navzoč, ki več je
kakor par –
ker je Jelengarjev rojstni dan.
Zdrsi čez pesmi prag!
V nas hrumi le
Jelengarjev smrtni dan.*

*Na čeri pentagramov
se zalomi zarja, pokajo
vrči zvezd in senči se
zvočna strast.*

9.
Slapovi ur. Izruto čelo.
Preliv mesa ter strun.
Povodenj svečnikov ter žigov.
Zaprisega iz rok
ter nog iztrgana.

Stičišče izgubljenega ter najdenega..
V smrtnost pota koplje grob.
In ga koplje v tvojem mesu,
ko veš, da vrč brez vina
ni namenjen niti sebi
niti žejnim ustom.
In veš po molku ter tesnobi,
da si iz vrča v vrč prelit.

10.
In sleče tiho telo
življenje, Jelengarja, vse.
Pretoči misel šelestečo
iz dejanja v misel,
iz srca nadlan.

Kje vse boš gnezdil!
V gugajoče se doline boš otresel
z rame glog, kolibrije
in netopirje smrti.

V nesrce srca
bo nesrca srce zazrto
in hip se bo otresel
nemih privolitev.

II.
Kadar se pesem razdeli,
se vrč v njo položi,
vrč žolča, vrč solza.

III.
vhod: pesem se je razdelila
na dva ambrova bregova
umes bo pokopališče vrčev

Vrči zvenijo, če se jih spomnimo.
Zlomljeni nas bodo preživeli, školjčni.
Mi pa smo jih nosili v naročju,
na rami, na glavi kot drobce sebe.
Kot dušo, zamolčano med skalnimi
spomini.

Še se sledijo kolena sonca in mesca
v nas.
Še se poznajo ramena ur na našem čelu.
Mi pa smo nosili vrče v naročju,
na rami, na glavi kot del lastne golote,
in pesem nam je lila z obraza.
Ko se taka pesem sol in kri,
razpolovi na dva sprta
ambrova bregova, padajo vrči,
drobljivi in krhki v rano zijalko,
v rano besed in v kri pomenov.
Metuljaste saje naletavajo. Rese
prisotnih
teles. Plošče jezikov. Nitasti kes.
Telesnina prahu, ki pestuje sence.
Vse je tako trpko, sipko, osramočeno,
vendar:
vrči zvenijo, če se jih spomnimo.

izhod: sedemkrat sedem let
godemo pred peklom
odlitki jelengarjeve sohe

Anka
Novak

Življenje in delo pastirjev v bohinjskih gorah

V Bohinju, ki je naše najmočnejše pastirsko središče, je bilo vsako leto v planinsko gospodarstvo vključenih mnogo delovnih moči. Tako tudi še v obdobju med obema vojnama, čeprav so takrat že številni domačini — zlasti v vaseh spodnje doline iskali zaposlitve na domačih žagah, pri železnici, nekateri tudi v jeseniški železarni in v turistični dejavnosti. Planšarska dejavnost je bila dovolj živa tudi še v prvih dveh desetletjih po drugi vojni, vendar je v novih gospodarskih in družbenih pogojih z vse večjim odmikanjem domačinov od tradicionalnih oblik gospodarstva število pastirjev v Bohinju občutno in stanovito upadalo.

Pred drugo vojno je bilo na bohinjskih planinah 230 planšarjev, po drugi vojni pa le še 123, leta 1976 je planovalo le še 45 majerjev, in to vključno s šestnajstimi majerji na planini Goreljek, ki so prihajali na planino le proti večeru, prignali živino s paše, pomolzli, prenočili v svojih stanovih, po jutranjih opravkih pri živini pa spet odšli domov in pomagali pri delu na polju. Vzemimo za primer le največjo pašno srenjo Studor — Stara Fužina, kjer je bilo pred drugo vojno še 42 planšarjev, leta 1968 je bilo na planinah, ki pripadajo tej pašni srenji, le še 12 majerjev in 3 sirarji, leta 1976 pa le še sedem majerjev, ki so sami tudi sirili. Načrtna in bliskovita deagrarizacija prebivalstva v povojnem obdobju, zmanjššan obseg bohinjske živinoreje pa izumirajoči rod Bohinjcev, ki bi se hoteli zaposliti kot pastirji, so vzroki, da se stanovito krči število živine na planinah, da so številne planine povsem opuščene, na drugih pa ohranjajo pri življenju planšarsko tradicijo le še osamelih starejših majerjev, na nekaterih upokojevcih, na planini Velo polje pa dva študenta.

Izreden pomen, ki ga je imelo planšarstvo v gospodarstvu bohinjskega kmeta, se zrcali tudi v sistemu individualnega pastirstva. To je najstarejša oblika pastirstva, ohranila se je povsod tam, kjer je gospodarski obstoj kmetije še posebej trdno priklenjen in odvisen od tega, kar je dala živina na planini, zato so planšarstvu namenili tudi del delovnih moči na kmetiji. Pred zgraditvijo železnice leta 1906 so bile koristi iz gozda majhne. Razen za domače potrebe, so ga izrabljali v večji meri le še za kuhanje oglja, ki so ga uporabljale domače fužine. Škafarska domača obrt, s katero so se v zimskem času ukvarjali v nekaterih bohinjskih vaseh, je prinašala le skromno dopolnilo k temu, kar sta dajali zemlja in živina. Šele z močnejšim razvojem lesne trgovine in turizma so se v obdobju po prvi vojni odprle možnosti za izdatnejše, nove vire dohodkov.

Ladislav Benesch: Bohinjec, 1888, akvarel; iz fototeke Zavoda za spomeniško varstvo, Kranj

Pastirji. »Planvat« in »majarite« so hodili v Bohinju moški in ženske, stari in mladi, domači sinovi in hčere, strici in tete, ki so ostali na domu, pa tudi starejši gospodarji, potem ko so kmetijo prevzeli mladi. Beseda »majer« je tujega izvora (nem. Meier, Meierei v pomenu pristava), vendar je v bohinjskem govoru mnogo bolj živa kot domača beseda »planšar«, »planšarica«. V času »planine«, kakor imenujejo pašno dobo na planinah, pastirji, »majarijo«, kadar se vsebina misli nanaša na preteklost, pa je močno živ tudi domač izraz, npr.: »Dolgo je pwanvau na Dednem polju, ali letos je pwanvau v Lazu«.

V zgornji bohinjski dolini, kjer je bilo planšarstvo še posebno intenzivno razvito, je bilo število planšarjev na posameznih planinah še večje kot na planinah, ki pripadajo vasem iz spodnje doline. V vaseh od Stare Fužine do Gorjuš je bilo skoraj

(Nadaljevanje na naslednji strani)

Planina Na kraju: majerice in majerji, ki so planovali na tej planini po prvi svetovni vojni

(Nadaljevanje iz prejšnje številke)

pravilo, da je majaril nekdo od domačih. Na teh planinah je bilo izredno razvito družabno življenje, saj je bilo poprej več mladih kot starih planšarjev. Po hišah so kar tekmovali, kdo bo šel v planino. Vendar je bilo po navadi tako, da je več let planoval isti družinski član. Planšariti so začeli že pri štirinajstih, petnajstih letih in potem vsako leto znova odhajali v planino, dokler se niso poročili; v planinsko pastirstvo so se pogosto spet vključili na starost, ko so gospodarstvo na kmetiji prevzeli mladi. Številni bohinjski majerji pa so sklenjeno leto za letom odhajali na planine in dosegli tudi po trideset, štirideset in večletni delovni staž. To so bili največ samski ljudje, med njimi pogosto majerice z otrokom.

V spodnjih bohinjskih gorah so že v obdobju pred prvo vojno planšarili mnogo bolj kot člani domače družine revnejši domačini, najeti majerji, sami starejši ljudje, zato na teh planinah družabnega življenja ni bilo, oziroma ga je bilo bolj malo.

Dober planšar v Bohinju še danes nekaj pomeni. Domačini, ki so sami okusili planšarsko življenje, in teh je mnogo, poznajo vse napore, ki jih mora premagovati planšar v trdem gorskem okolju. V času planine je desna roka gospodarja, saj mu je zaupana živina — največje bogastvo bohinjskega kmeta (vsaj še v bližnji preteklosti). V skrbi za živino, za dobro pašo, za pridelek sira in v skrbi za svoje osebne potrebe morajo biti misli in roke planšarja v enaki meri usmerjene v današnji in jutrišnji dan. Življenje na planini ne dopušča odlašanja, ne utrujenosti, ne presenečenj, vse se mora odvijati po utrjenem redu in premišljeno. Majerice so bile v Bohinju iskane neveste. Delo in življenje v planini

jih je izoblikovalo v samostojne, delovne in skrbne gospodinje. Ni bil kdorsibodi primeren za majerja. Razumnost, delavnost, veselje do živine, odgovornost in tudi poseben odnos do gora in življenja na planinah so lastnosti pravega planšarja.

Bohinjci z zadovoljstvom obujajo spomine na leta, ki so jih preživeli v planini, posebno nekdanji majerji z več desetletnim delom na planini. Nekaj, kar prerašča gospodarske okvire planšarstva, izžarevajo z vsebino svojih pripovedi. Skrb za živino je močno zasidrana v njihovi zavesti. Izjave: Največja sreča za majerja je, če je živina zdrava« dovolj živo izražajo to zavest. Ob vseh težavnostih, ki jih mora premagovati planšar v trdnem gorskem okolju, jim je po drugi strani prav to okolje prinašalo tudi svojevrstno zadovoljstvo ob premaganih naporih, ob lepoti gorskega sveta, ob življenju sredi gora pa ob družabnem življenju, ki je bilo na planinah zgornje doline še po drugi vojni dovolj živahno.

Vse to so spoznanja, ki jih moremo strniti na podlagi živih, neposrednih vtisov, opazovanj in tudi na podlagi številnih pripovedi domačinov. Na vprašanje, kaj jih je razen gospodarskih potreb še gnalo v gore, so dajali skoraj vsi podobne odgovore, katerih skupni imenovalec je uživanje v lepota gorske pokrajine, gorski zrak, okolje, ki že samo napravi, da sta človek in življenje na planini drugačna: »Zavriskati v dolini nikoli ne moreš tako kot v planini,« je povedala majerica, ki že nad štirideset let planuje na planini Na kraju. Izredna samostojnost in večja svobodnost sta sestavini pastirjevega življenja v planini. Bolj občutljivi planšarji znajo svoj odnos do življenja v gorah prav doživeto osvetliti. Svobodnost in sproščenost, ki nagrajujejo človeka v gorskem svetu, je nekdanji majer iz Češnjice (ki sam piše tudi pesmi)

približno takole ilustriral. Ko sem šel prvič majaril, sem se ravno vrnil od vojakov. Nisem se mogel otresti spomina na človeka majhne postave, ki mi je bil nadrejen. Ko sem majaril na planini, pa sem zavriskal in od vseh gora je bilo slišati odmev mojega glasu, počutil sem se, da sem velik, da sem del teh gora.

Majerica, ki je po drugi vojni še kot dekle planovala na Krstenici, pa je svoj odnos do gorske narave strnila v opisu vrhunškega doživetja: Enkrat se mi je zadnje dni pred odhodom s Krstenice primerilo, da so bile gore še posebno lepe in zdelo se mi je, da sem naenkrat toliko lepega videla, da bi mogla takrat umreti.

V pripoved vpletajo spomine na večere, ko so se zbirali po stanovih, peli in plesali. Na vsaki planini je bil kdo, ki je znal igrati na orglice ali pa na harmoniko, ali pa so muzikanti prišli iz doline. Na Zajamnikih so majerice bose plesale po kopiščih (prostor, kjer so nekdanj stale oglarske kope in je zato svet lepši). Majerji s sosednjih planin so se ob večerih med seboj obiskovali in se skupaj zabavali. Posebno žive stike so imeli pastirji na studorskofužinarskih planinah (Dedno polje, Laz, Viševnik), na Komni so se obiskovali majerji s planine Na kraju in Govnjača. Tako še v obdobju med obema vojnoma.

V planini so se majerji čutili povezane v posebno skupnost, ki sta ji dajala vsebino skupno življenje in delo na planini in tudi določene norme. Obiskovalcev niso radi dolgo prenašali v svoji sredini. Z veseljem so pričakovali obiskovalce iz domače vasi, vendar so se z enakim veseljem od njih tudi poslavljal. Do turistov imajo povečini negativen odnos, ker jim jemljejo čas ali kako drugače motijo urejen ritem njihovega življenja in dela; jezijo se nad nesnago, ki jo puščajo za seboj in delajo s tem škodo pašnikom in živini; na nižjih planinah jih motijo izletniki, ki spreminjajo pašne površine v parkirišča.

Planšarjevo delo. Ves čas planine je planšarjev dan napolnjen s številnimi opravili, ki si od nekdanj po utrjenem redu slede od ranega jutra do noči. Obstajajo določene razlike med opravili, ki jih ima planšar na visokih, in opravili, ki jih ima na nizkih planinah. Odstopanja so v vrsti in obsegu opravil in seveda v njihovi napornosti, ki se stopnjuje z višinsko lego planin. Odstopanja v delovnih dolžnostih majerjev na visokih in nižjih senožetnih planinah so pogojena tudi v organizaciji planšarstva.

Na senožetnih planinah, kjer so poprej pasli pred odhodom živine na prave planine in kjer še pasejo v jeseni, ko se vrne živina z visokih planin, oziroma ostajajo zdaj na spodnjih planinah vso pašno dobo, (npr. Konjska dolina, Goreljek, Uskovnica, Praprotnica) je veljalo pravilo, da je vsak gospodar sam pasel živino. Na mnogih takih predplaninskih in poplaninskih pašnikih ni bilo skupnih sirarn. Majerji sami so morali izdelovati sir in skuto ter maslo, kar počno npr. v Konjski dolini še danes. Razen svojih osnovnih opravil so morali tam, kjer so imeli gospodarji urejene gorske njivice (npr. Uskovnica, Praprotnica, Pokrovč) pomagati tudi pri delu na polju, v jeseni so grabili listje za živino, sekali les za

Narod se z jezikom in kulturo identificira kot narod. V vsej naši zgodovini je bilo tako, da tedaj, kadar kot narod nismo bili svobodni, tudi svoje kulture in jezika nismo mogli svobodno izpovedovati. Odtod takšna ljubezen in spoštovanje do svoje kulture in svojega jezika. To pa nam seveda ne daje pravice, da zganjamo nekakšen jezikovni šovinizem.

Ko se učimo jezikov, da bi bili lahko deležni pridobitev neslutene razvoja znanosti in tehnike v svetu, moramo biti najprej trdno zasidrani v svoji materinščini.

Naša kultura je med prvimi v svetu, ki je v praksi začela uresničevati Marxovo idejo o samoupravljanju. Naša velika odgovornost je tudi, da oblikujemo ustrezno slovensko izrazoslovje, da v našem »živem, zdravem jeziku« izrazimo nove pridobitve, nove odnose, skratka, novi čas, ki je edinstven v svetu. To pa nikakor ni lahka naloga.

In kaj mislim o političnem jeziku? Predvsem to, da današnji politični jezik slabo izraža konkretne družbene spremembe. Politični jezik je pogosto abstrakten, nekonkreten. Mnogi družbenopolitični delavci se zatekajo k frazam predvsem zato, ker z njimi najlaže zamegljujejo slabo vsebino in (ne)odgovornost posameznikov. Zato bi si slovenski politični jezik moral prizadevati za do slednejše, razumljivejše, celo preprostejše in hkrati univerzalnejše formulacije. »Pri nas se življenje hitro spreminja,« je dejala znana politična delavka, »mi pa tolčemo z vedno enakimi frazami...«

Toda jezik postaja siromašen, jec-ljajoč, negotov, če ga uporablja človek, ki ni podkovan v tistem, kar bi moral izpovedati. To velja tako za politične delavce kakor za časnikarje še posebej. A poznamo tudi ljudi, ki znajo večše sukati svoje orožje – jezik, vendar v službi slabih ciljev. Bral sem mnoge laži o Jugoslaviji in Sloveniji v brezhibno napisani slovenščini. Izdajo slovenstva poskušajo prikriti z lepim jezikom.

Franc Šetinc

Po moje je jezik še zmeraj odmev naše duše. In zato je treba stok, krih ali pesem naše duše dati tako, kakršen je odmev tega stoka, tega kriha in te pesmi. Zakaj, samo če bo ta odmev resnični odmev naše duše, se bo ta odmev lahko razgrinjal in odbijal od vseh naših gor, od vseh naših dolin, vse do tja, kjer slovenska duša stoka, kriči in poje.

Ciril Kosmač

Majerice pomagajo v sirarni, planina Sar, 1975

drva, gnojili košenine in podobno. S tropi so se vrnili domov šele v pozni jeseni (okrog sv. Martina), nekateri pa so ostajali gori (npr. na Uskovnici, tudi v Vojah) prav do božiča. Živino so krmili s senom, ki so ga poleti shranili na hlevih.

Na vseh visokih planinah pa so po letu 1873 individualno sirarstvo po stanovih opuščali. Takrat so začeli v Bohinju izdelovati sir na švicarski način in uvajati tudi po planinah skupno sirarstvo, najprej v primernejših stanovih, kasneje pa so začeli graditi skupne srenjske zgradbe – »sirarce«. V zadnjih sto letih je bilo na bohinjskih visokih in srednjih planinah izdelovanje sira v rokah skupnega srenjskega sirarja, ki so mu majerji pri delu le pomagali.

Na visokih planinah imajo majerji razen svoje živine še živino drugih gospodarjev – »najemnice« in vsak je imel v oskrbi tudi po dva ali vsaj po enega prašiča. V Bohinju, kjer je imelo mlekarstvo s sirarstvom izreden pomen, je pojem za govejo živino krava, saj je bilo poprej na planinah mnogo več krav kot jalovega goveda, zato je razumljivo, da so živino drugega gospodarja – krave in jalovo govedo imenovali kar najemnice. Živina enega gospodarja je »trop«, ne glede na število glav, le ena ali dve kravi enega gospodarja pa predstavljata nižjo enoto »zvonec«. Živina vsakega gospodarja ima svoj zvonec, torej ima tudi vsak trop svoj zvonec, ki ga nosi krava vodnica, »ta zvončasta«. Majerji imajo pretanjen posluš za zvonce svojih tropov, ki ima vsak v odtenku svojo zvočno barvo. Zvonci so mu v veliko pomoč, ko išče svojo živino po planini. Zgražajo se nad turisti, ki iz objestnosti kradejo zvonce in jih spravljajo s tem v velike nadloge.

Na planinah, kjer še sirijo, imajo majerji največ od osem do deset krav – molznic, nekateri pa tudi več, največ

petnajst krav. Poprej pa je imel vsak majer v oskrbi po deset do dvanajst krav, v izjemnih primerih tudi do 20 molznic, ki jih je treba vsak dan dvakrat pomoliti. Izkušeni planšarji so imeli navadno več živine, manj so jo imeli starejši majerji.

Na planinah, ki pripadajo vasem spodnje doline, je že pred prvo vojno starejša oblika individualnega pastirstva živela ob mlajši obliki skupnega pastirstva. Tu planšarsko delo ni bilo razdeljeno le med sirarja in majerje, ampak tudi med majerje in skupnega »črednika«, ki ga je udinjala srenja. Črednik je živino pasel, majerji in majerice pa so skrbeli le za molžo, krmili prašiče in pomagali v sirarni. Na teh planinah je bilo manj planšarskega osebja, manjša produkcija sira. V današnjih razmerah, ko ohranjata planšarstvo in sirarstvo na planinah po dva, trije, pogosto pa en sam majer in odkar so v zadnjih letih odšli s planin še zadnji sirarji, ki jih je v povojnem obdobju pošiljala gori kmetijska zadruga, o delitvi dela na planini ni več sledu. Sir izdelujejo izkušeni starejši domačini, stari majerji, ki morajo razen dela v sirarni skrbeti tudi za svojo živino. Delo v sirarni sicer danes med skupna vsakodnevna opravila planšarjev. Dokler planšarstvo še ni živostarilo do te mere, dokler je bilo na planinah več majerjev, je bilo »pomagajne« ali »tretinjenje« v sirarni organizirano po določenem sistemu, ki ga je uravnavala količina mleka. V sirarni so pomagali po določenem zaporedju, npr. na planinah, kjer je bilo manj majerjev, je bilo merilo sto litrov mleka, ki ga je posameznik prinesel v sirarno, na drugih, kjer je bilo več majerjev, je bil lok vrstenja daljši; na Krstenici je prišel majer na vrsto za tretinjenje, ko je prinesel v sirarno 500 litrov mleka. Pri vsakem sirjenju je pomagal drug majer. Kdorko tretinil, je moral prispevati drva za

(Nadaljevanje na naslednji strani)

Majerja v sirarci na planini Viševnik, 1975

(Nadaljevanje s prejšnje strani)

sirjenje, skrbeti za vodo, pomagati sirarju pri delu, pomiti je moral vse posodje in pribor in počistiti sirarce.

Osnovni ritem planšarjevega delovnega dne uravnava delo v zvezi z živino. Mnogo preglavic imajo z njo vse prve dni, ko »pribašejo« na planino. Odmeriti ji morajo mnogo časa in truda, da jo navadijo na nov red, novo okolje. Majerji ne štedijo s soljo, dokler se živina ne umiri, skrbijo, da vsak dan redno dajo živini sol in sicer zjutraj preden jo odženo na pašo in popoldne, ko jo gredo iskat Planšarjev delovni čas se prične že zarana. Vstajajo ob štirih, pol petih zjutraj, pomolzejo in nakrmijo prašiče (leta 1976 jih je imela v studorskih planinah le še majerica na Ovčariji). Čas molže je odvisen od števila krav, za vsako porabijo deset minut. Nekateri majerji so znali mlesti s štirimi prsti na vse štiri sesce hkrati. Mleko nesejo v sirarce, tu ga stehtajo in zapišejo količino od posameznih tropov ali zvoncev, za vsakega gospodarja posebej. Po količini mleka delijo potem sir in skuto, ki pripada posameznim gospodarjem.

Po jutranji molži odženo živino na pašo. Tudi v pašnem sistemu na planini vlada določen red, ki ga je oblikovala človekova misel v prizadevanjih, da iztisne iz pašnih površin v gorskem svetu, kar se je na določeni stopnji kulturnega razvoja največ iztisniti moglo. Na studorskih planinah so na začetku pašne dobe »poparsko pasli«: že ob štirih zjutraj so zagnali živino na pašnik v bližini naselja, kjer je ostala živina do jutranje molže. Mleka je bilo na začetku paše toliko, da so ga sirili dvakrat na dan – zjutraj in zvečer. Na vseh visokih bohinjskih planinah je bila paša v okviru enega tedna razdeljena po »dninah«, to je skupno ime za pašna območja na planini, vsaka dnina ima tudi svoje ledinsko ime. Za vsak dan v tednu je določeno pašno ob-

močje, dnina, kamor morajo zagnati svojo živino vsi pastirji. Najstarejši majer na planini skrbi, da se ne ruši zaporedje, da se ne rušijo pravila kolobarja, ki smiselno uravnava enakovreden delež paše za živino vseh pašnih upravičencev glede na različno kvaliteto, oddaljenost, nevarnost pašnika, razen tega pa omogoča tudi njegovo naravno obnavljanje. Nekateri dneve so tudi za uro hoda oddaljene od planšarskega naselja, druge so spet bližje. Nedeljska dnina je na vseh planinah v bližini naselja, tako imajo pastirji malo več prostega časa, ni se jim treba mučiti z živino po gorskih poteh. Poprej so ob nedeljah imeli majerji vselej švilne obiskovalce iz vasi, med njimi tudi gospodarje, ki so prišli pogledat svojo živino. Ob sobotah so z nekaterih planin majerji hodili po hrano v dolino ali pa so jim prinesli hrano od doma, zato so tudi sobotne dneve blizu stanov ali pa ob poti v dolino.

Delu in skrbi za živino podrejuje svoje osebne življenjske potrebe. Zajtrk si skuha jo šele potem, ko se vrnejo s pašnika. K vsakdanjim opravilom planšarja spada čiščenje »baretov« (gnoja) pred stanom in v »ogradah« in v zadnjem času delo v sirarci. Po kosilu se – zdaj že vsi starejši majerji malo odpočijejo. Med drugo in tretjo uro popoldne pa se spet odpravijo k živini, da jo poiščejo, poskrbijo, da se dodobra napasa tako, da ji iščejo primernejše kraje. V poznih popoldanskih urah se vrnejo k stanovom, nakrmijo prašiče in na vrsti je večerna molža, za njo večerja in počitek.

To je poglavitna vsebina planšarjevega delovnega dne, ki so ga poprej napolnjevala še druga opravila. V zadnjem času pripravljajo drva za svojega majerja in za sirarja gospodarji, ki pribišejo s svojimi tropi na planino. Drv napravijo za ves čas paše. Na studorskih in češnjiških planinah so morali poprej pastirji sami skrbeti za drva. Oskrbovanje s kurjavo se je vtisnilo majerjem v spomin kot eno od najtežjih in

najbolj napornih opravil v planini. Nabirali so suhljad, sekali gorsko rušje in ga samotraž nosili k stanovom. V butaro povezano lesovje za ognjišče nosijo ženske na glavah, moški pa na ramah, na dveh kolih, pretaknjenih skozi butaro. Drva so v visokih planinah, kjer je malo lesa, in ga je treba nositi po neugodni poti do naselja tudi iz bolj odročnih mest, izredna dobrina. Zato je razumljivo, da so se majerji ob večerih zbirali zdaj v tem, zdaj v drugem stanju, prav zato, da so si razdelili potrošnjo drv, ki jih je moral pripraviti vsak majer sam za svoj stan; vsaj proti koncu planine, ko so pošle zaloge, ki so jih pripravili basovci, je skoraj vsakogar to doletelo. Da so lažje zakurili, so nabirali drobne smrekove vejice, jim odstranjevali kožo, temu so rekli »šitrica«.

Razdalje, čas in napornost gorskih poti so majerji premagovali tako, da so izkoristili vsako priložnost, da so spotoma še kaj postorili. Drva, »brš« in »przof« za prašiče, zelišča za čaj, zdravilne rastline – vse to so nabirali spotoma, ko so se vračali po zagonu živine na dnino nazaj k stanovom. Posebno majerice še danes nabirajo vrsto gorskih zelišč za najrazličnejše bolezni in pripravljajo zaloge za zimo, zase pa tudi za sorodnike, sosede.

K občasnim opravilom majerjev spada popravljanje poti na posamezne dneve. Prizadevali so si, da bi priskrbeli na planini čim več dobre paše, zato so s pašnikov čistili tudi rastje, ki je oviralo naravno obnavljanje. S krampi so kopali korenine širokolistnatega gorskega »šavlja«, s katerim so se krmili prašiči, v jeseni so vsako leto pred odhodom s planine pognojili pašnik v bližini stanov in med stanovi, kjer je rasla mehkejša gorska trava, »murova«. Na začetku planine so murovo posekli, posušili in jo shranili na telečnjek. Ob slabem vremenu so s tem krmili teleta in obolele krave. Svežo murovo so sekli tudi za krmo prašičev. Vendar z njimi majerji niso imeli dosti dela, saj so se v glavnem le pasli. Približno štirikrat na dan so jim zivali še sirotko. Kuhano hrano so dobili prašiči le občasno, npr. sok iz koruzne moke, več pa v jeseni, ko je bila paša že slaba. Na vseh planinah (na številnih še po drugi vojni) so bile ob stanovih manjše gredice »hvančniki«, ki so jih v jeseni majerji obnovili; nametali so na ta prostor svež gnoj. V hvančnjekih so pridelovali repo za svinjsko krmo in solato za pastirja. Posejali so te vrtičke gospodarji že v začetku junija, tako da je bila ob prihodu majerjev solata že primerna za uporabo.

Na nekaterih planinah so imeli planšarji mnogo dela in naporov v zvezi z zbiranjem in oskrbovanjem živine osebja z vodo. Na rovtarski planini Za Šavnikom pa na češenjski planini Na kraju so zbirali sneg v gorskih kotanjah, ga v vrečah s krošnjami nosili domov in ga v stanovih talili – zase in za živino (Na kraju še pred drugo vojno). Ob sušnih dneh, ko so usahnile lokeve za napajanje živine, so s planin, ki so bile slabo preskrbljene z vodo, zvečer gonili napajat živino na sosednje planine, kjer so bile vodne razmere boljše. Tako so z Dednega polja v sušni dobi tudi po štirinajst dni napajali svoje trope na uro oddaljeni planini Jezero, s planine Ovčarija pa so

leta 1923, v času suše, gonili napajat živino k Sedmerim jezerom; pomanjkanje vode je pestilo tudi pastirje na Komni, od koder so hodili napajat živino prav do izvira Savice. Vodne razmere so se na splošno v obdobju med obema vojnoma na planinah izboljšale, na številnih planinah so zgradili planinske vodovode.

Kar jim je še ostajalo časa, so ga izrabili za drobna dela. Pred šestdesetimi leti so majerice na studorsko-fužinarskih planinah mnogo pletle nogavice iz domače volne, tako tudi na nekaterih drugih planinah. Majerji so opravili manjša popravila na zgradbah, krojili so šinklne za pokrivanje streh na stanovih in ogradah za živino, izdelali kakšno korito za prašiče in iztesali stol za molžo, iz gorskega resja so izdelovali metle za pometanje stanov. Sicer pa je bilo na planini vselej polno drugega dela, ki je spadalo med osnovne dolžnosti planšarja, z rokodelskimi deli se niso utegnili kaj prida ukvarjati. Leseno posodje in pribor, ki je sestavni del inventarja v pastirskem stanu, so izdelovali spretnejši domačini doma v zimskem času.

Življenje in delo planšarja je na eni strani izredno samostojno, saj mora vsak planšar sam opraviti vrsto del v zvezi z oskrbovanjem živine in samega sebe. Na drugi strani pa je njihovo delo medsebojno zelo povezano, saj se morajo podrežati pravilom, ki jih je uzakonila tradicija, ki še danes, v skrajno zamirajoči fazi planšarstva, v določenih oblikah vsaj, še vedno uravnava življenje in delo na planini.

Razen dela pri živini, mora vsak planšar sam skrbeti za hrano, sam si kuha, pere, čisti bivališče, prostor za živino. Medsebojna pomoč v okviru vsakodnevnih pastirjevih dolžnosti in opravil je bolj izjemna. Ne pisano pravilo pa je, da si majerji pomagajo pri iskanju živine, ki se izgubi na planini.

Med vzroki za sicer redke spore med planšarji je prav brezbržnost za živino drugega majerja. Obvezno si pomagajo tudi v primeru bolezni, tudi kadar oboli živina. Če oboli planšar, mu drugi postorijo delo, vendar je ta oblika pomoči vezana le na krajši čas – dan, dva dni, v nasprotnem primeru pa pošljejo po pomoč v dolino; obseg in napornost planšarjevega dela ne vzdržita dodatnih obremenitev za daljši čas. Poprej so z nekaterih planin hodili majerji v času košnje pomagat domačim (npr. s planine Jezero so hodili pomagat senosekom v Voje, podobno so s Konjščice hodili v času košnje in žetve na Uskovnico in na Praprotnico, kjer so imeli še po drugi vojni gospodarji iz Srednje vasi svoje planinske njivice). V takih primerih je prevzel skrb za živino drug majer, ki je dobil povračilo usluge v enaki obliki. Nekateri so se domenili tako, da so zamenjavali uslugo za kakšno drugo uslugo. Če je majerica poribala planšarju stan, mu oprala perilo, je majer zagnal še njeno živino na pašo, ali počistil gnoj ali pa prinesel drva – vendar z nošnjo drv navadno uslug niso vračali, ker je bilo to preveč naporno. Hrane si majerji v planini niso sponojali, saj si je moral vsak preudarno razdeliti živež, da mu proti koncu tedna ni zmanjkovalo hrane, ki jo je bilo treba poprej vsako soboto samotež prinesiti na planino. V zadnjem to samotež prinesiti na planino. V zadnjem

Notranjščina pastirskega stanu na planini Zajamniki. 1968

času prinašajo »kešt« – živila vsak teden ob določenem dnevu s tovornimi konji domačini ali pa domačini – gorski nosači, ki nosijo živila v planinske domove. Na planino Na kraju, na Konjščico pa pošiljajo majerjem kešt že po žičnici.

Pastirjeva prehrana. Oskrbovanje pastirjev s hrano je bilo in je še vedno uravnano tako, da mu razen domačih pošiljajo hrano tudi gospodarji najemnic. Pri tem se vrstijo, tako da pošlje kešt v planino vsak teden druga gospodinja. Vse do druge vojne so bile spremembe v majerški prehrani le neznatne. Po izročilu nekdanj na planino mesa niso smeli pošiljati, da bi ne bilo nesreče pri živini. V dvajsetem stoletju, vse do druge vojne so gospodinjje pošiljale pastirjem v planino: hleb kruha, koruzno moko, zaseko, klobaso in kos svinjine za ješprenj, krhlje, v obdobju pred drugo vojno tudi belo moko za štruklje, kdaj pa kdaj tudi že riž, kavo in malo sladkorja. Planšarji so vse do druge vojne povečini še vedno uživali po trikrat na dan z zaseko zabeljene koruzne žgance in mleko – sveže ali kislo. Mleka in žgancev jim ni manjkalo, čeprav je bila v miselnosti pastirjev utrjena navada, da so skrbno odmerili količino mleka, ki so ga porabili v enem dnevu. Skrbeli so in skrbijo še danes, da odnesejo čim več mleka v sirarno, saj je končni učinek majerjevega dela v planini razen zdrave živine najbolj viden tudi v količini sira, ki ga pridelajo gori. Tudi smetane ni bilo v planšarški prehrani, vso so predelali v maslo in ga pošiljali v dolino, zdaj pa ga prodajo

turistom. Praznična jed na planini je bilo »smetanje« – na smetani kuhani koruzni žganci.

Občutne spremembe v prehrani pastirjev so nastale šele v obdobju po drugi vojni, kar je v zvezi z novo miselnostjo in novimi gmotnimi osnovami, ki so prinesle v tem času velike premike tudi v način prehranjevanja in odnos do hrane po bohinjskih vaseh. V pošiljkah dobivajo zdaj na planino obvezno kos svežega mesa (poprej so ga imeli občasno samo majerji, ki so se ukvarjali z divjim lovom), klobaso, zaseko, kruh, razen tega najrazličnejše industrijsko pripravljene jedi (golaž, druge mesne konzerve, juhe, testenine); ne manjka ne piškotov ne prave kave in žganih pijač. Vendar je ob vsaki pošiljki obvezna tudi koruzna moka, saj so z zaseko zabeljeni žganci še vedno priljubljena jed.

Kuhali so si majerji po svojih stanovih; vsak je sam pripravljal svoje dnevne obroke. Na planini Javornik je šlo to pravilo v tako skrajnost, da so v stanovih, ki so prirejani za dva pastirja, večja ognjišča, na katerih sta hkrati gorela dva ognja; vsak je kuhal pri svojem ognju, za katerega si je moral vsak sam priskrbeti drva.

Ob spremembah v življenju na planinah so se v zadnjem času tudi ta pravila porušila, čeprav ne povsem. Ostareli in osamel planšarji si lajšajo svoje delo zdaj tudi tako, da vsi vsaj po dva skupaj pripravljata hrano, navadno v stanu, ki je opremljen tudi že s štedilnikom.

Vsebina prispevka je le utrinek iz življenja in dela bohinjskih planšarjev, ki jima je gorsko okolje, specifične oblike v tradiciji utrjenih sistemov in navad, katerih vsaka ima svoje globlje pomensko jedro, kakor tudi sodobni čas izklesalo posebno obliko in jima vtisnilo svojevrstno vsebino.

Hlipov stan, planina Sar. 1975

Bela skozi čas

Na pobudo krajevne skupnosti Bela so delavci Gorenjskega muzeja 16. junija 1978 ob krajevnem prazniku pripravili razstavo, v novo zgrajenem domu družbenih organizacij na Zgornji Beli.

Ker še nimamo potrebnih celovitejših raziskav krajev na območju krajevne skupnosti Bela, so bili tudi na razstavi prikazani le izseki iz posameznih zgodovinskih obdobj, s katerimi smo poskušali vsaj delno osvetliti daljnjo in bližnjo preteklost krajev na severovzhodnem predelu kranjske ravnine. Ob tem smo želeli tudi opozoriti Belane na njihovo raznovrstno in bogato ljudsko kulturno dediščino in na obstoječe kulturne spomenike. Le na podlagi vsestranskih proučevanj tega gradiva, pa naj gre za arheološke najdbe, arhivske vire od najstarejših obdobj do današnjega časa, etnološke in kulturnozgodovinske predmete, umetnostne objekte, zapise spominov in ljudskega izročila, bomo lahko prišli do popolnejšega prikaza razvoja obravnavanih naselij.

Najstarejša poselitev območja pod Storžičem je ugotovljena na Gradišču nad Bašljem in na Lovrencu. Pri arheoloških izkopavanjih l. 1936 na Gradišču in l. 1973 na Lovrencu so prišli do najdb, ki jih pripisujemo Ilirrom iz časa okoli leta 500 pred n. št., in do zidov, ki kažejo na ponovno poselitev v poznorimskem obdobju. Slovenci so ob naselitvi v 7. in 8. stoletju tudi v teh krajih našli na stare prebivalce, ki so jih imenovali Vlahe ali Lahe. Nanje spominja ime kmetije Laškar (pri Vaškarju) nad Bašljem. Na gradišču so odkrili tudi naselbinske ostanke slovanske materialne kulture iz 10. stol.

Pletarska obrt na Beli izumira. S pletenjem se ukvarjajo le še redki starejši posamezniki – pri Medetu na Spodnji Beli

Fevdalna doba je v naseljenosti tega območja prinesla nekatere novosti. Na Beli so že v 12. in 13. stol. omenja dvor, kjer so imeli svoj sedež ministeriali, ki so jih takratni fevdalni gospodje, Savinjski mejni grofje, potrebovali za vojaško, upravno, gospodarsko in druge službe. Vas Bela je bila sorazmerno zgodaj poseljena, kar je razvidno tudi iz listine iz leta 1216, v kateri se prvič omenja.

Kmetje v obravnavanih vaseh so bili podložni različnim zemljiškim gospodstvom, med katerimi je bilo tudi gospodstvo Brdo pri Kranju. Položaj podložnikov, vrste in oblike dajatev ter tlaka, ki so jo bili dolžni zemljiškemu gospodom, so razvidni iz urbarjev: za gospodstvo Brdo pri Kranju so ohranjeni od leta 1539 dalje.

Z arhivskimi dokumenti je bil na razstavi predstavljen upor podložnikov gospodstva Brdo pri Kranju v letih 1781 do 1783. Tedanji lastnik tega gospodstva Žiga Zois je l. 1780 hotel vsiliti podložnikom novo pogodbo o dnevni tlaki, s katero bi povečal njihove obveznosti. Začel se je upor, ki so se mu pridružili tudi nekateri kmetje iz Bele. Kmetje so se sklicevali na staro pravico po urbarju iz leta 1569. Zois je dosegel, da so poslali vojake, ki so prisilili kmete k pokorščini. Žiga Zois, ki je znan kot mecen in pobudnik naših prosvetljenčev, je bil kot zemljiški gospod tipičen predstavnik fevdalnega družbenega reda.

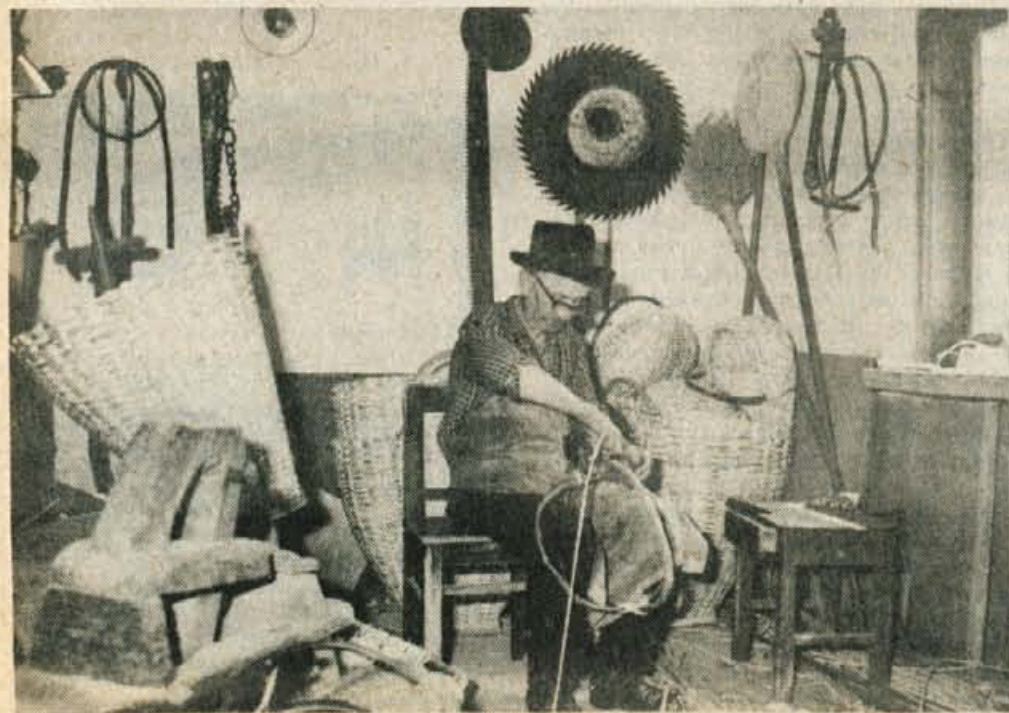
Od umetnostnih spomenikov, ki so tedaj nastajali, je pomembna cerkev sv. Lovrenca, ki je v temelju še romanska arhitektura iz druge polovice 12. stol. Gotski, rebrasto obokani prezbiterij, je iz začetka 16. stoletja. V ladji so ohranjeni fragmenti zgodnjegotskih fresk, na južni fasadi pa gotske freske iz 15. stol. Cerkev je znana po zlatem oltarju iz 17. stol. Kasetiran renesančni strop, ki so ga namestili

še pred nekaj leti, so prinesli iz Brega pri Preddvoru. Na južni stranski fasadi nekdanjega mlina v Bašlju so se ohranile freske neznanega ljudskega ustvarjalca iz druge polovice 18. stoletja.

Večina prebivalstva na Beli in okolici se je preživljala s kmetijstvom in živinorejo. Največ so pridelali pšenice in ajde, v tridesetih letih prejšnjega stoletja so v manjših količinah že sadili krompir, medtem ko koruze tedaj še niso gojili. Zaradi pomanjkanja krme je bila živinoreja manj razvita. Bogatejši kmetje so uporabljali za vprego konje, drugače pa so prevladovali voli, ki jih je bilo po podatkih za katastrsko občino Bela l. 1830 sedeminpetdeset. Ovce so vsako leto gnali na pašo na Bašljsko planino in na južno pobočje Storžiča. Sredi prejšnjega stoletja je imela katastrska občina Bela 689 prebivalcev in 97 pritličnih hiš večinoma z gospodarskimi poslopji. Iz socialne strukture je razvidno, da je velik del prebivalcev pripadal najnižjim slojem kmečkenga življa (kajzarji, bajtarji, gostači), ki so se preživljali z dnino pri kmetih, se vključevali v obrtne dejavnosti in opravljali druga priložnostna dela, predvsem zidarska.

Važno dopolnilo kmetijstvu so bile, zlasti na Zgornji in Srednji Beli ter v Bašlju, neagrarne gospodarske dejavnosti. V zadnjih dveh stoletjih, vse do začetka prve svetovne vojne, je bila močno razvita žbičarska ali žebljarska obrt. Po propadu starih fužinarskih obratov ob Belci se je ohranilo žebljarstvo kot domača hišna obrt, nastajali pa so tudi manjši obrati, v katerih so delali z najeto delovno silo. Sredi prejšnjega stoletja je bilo na Zgornji in Srednji Beli ter v Bašlju 45 izdelovalcev žbljev, ki so imeli 9 ognjišč in so izdelali letno okoli 540.000 žbljev. Zaslugek je bil zelo skromen. Do konca stoletja je proizvodnja žbljev še naraščala. Tedaj je kovalo na Srednji in Spodnji Beli okoli 100 Belanov. Kovali so skoraj pri vseh hišah, zlasti tistih ob Belci in sicer v posebnih kovačnicah ali »fržinah«, ponekod pa tudi kar v kletih. Delali so predvsem v jesenskih in zimskih mesecih, ker je bilo v teh letnih časih težko dobiti kakršnokoli drugo zaposlitev. V času pred prvo svetovno vojno, ko je žbičarstvo zamiralo, pa je kovalo žblje le še 10 kovačev in kovačic (pri Nagliču, Pajku in pri Frbežarju). Žblje so Belani prodajali doma, v okoliških vaseh ter na sejnih, trgovcem v Kranju in po drugih gorenjskih mestih.

Tudi s pletarskimi izdelki različnih vrst (koši, košare, cajne, cambohi itd.), ki so jih pletli iz leskovih in orehovitih viter, so si zlasti mali kmetje in kajzarji že v prejšnjem stoletju pomagali do dodatnega zaslugeka. Pri Kosmatu na Zgornji Beli so izdelovali opeko. Med obrtni moramo po teh naseljih omeniti tudi mline in žage. Še v začetku našega stoletja sta mlela 2 mlina v Bašlju in po dva na Zgornji Beli, obratovali so tudi tri žage. Sredi prejšnjega stoletja je bilo na Beli tudi pet obratov za stiskanje lanenega olja, kjer je pri 30 stopah izdelalo šest delavcev okoli 150 centov olja na leto. Na Srednji Beli je bil rojen znani slovenski pesnik, zbiralec narodnega blaga in jezikoslovec Matija Valjavec-Kračmanov (1831–1897), ki smo ga na razstavi predstavili z izborom njegovih del.

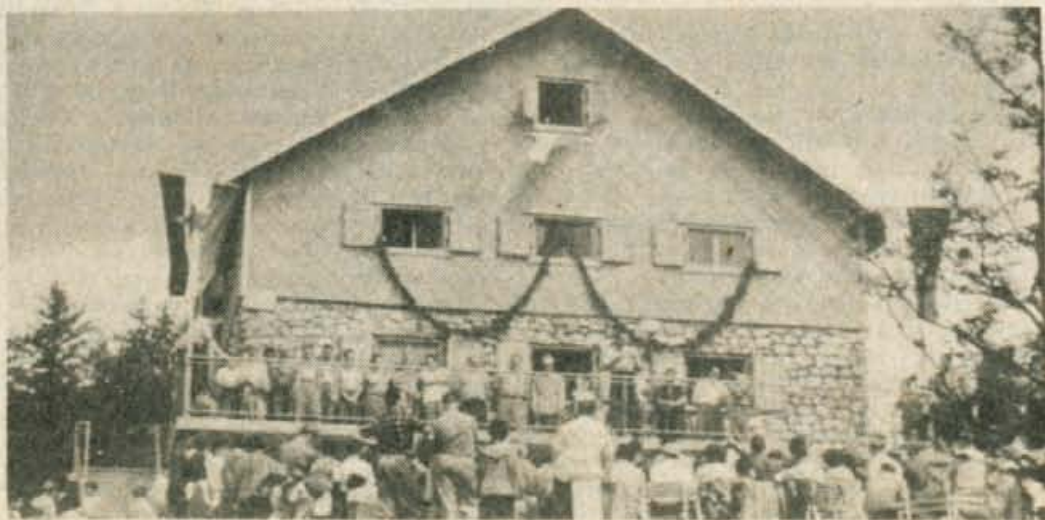

V času med obema vojnama je prebivalstvo nekoliko upadalo. Leta 1931 so imele Zgornja, Srednja in Spodnja Bela skupaj z Bašljem in Hrašami 605 prebivalcev. V vaseh Spodnja Bela in Hraše so prevladovali kmetje, medtem ko je bilo v Bašlju in na Zgornji in Srednji Beli približno enako kmetov kot kajzarjev. Bližina Kranja in iskanje novih možnosti za zaslužek so revnejše Belane še pred drugo vojno usmerjali v tovarne. Okrog leta 1937 do 1940 je bilo zaposlenih v kranjskih tovarnah vsaj 60 Belanov.

Že na začetku narodnoosvobodilnega boja so bila pobočja Storžiča zatočišče partizanov. Jeseni leta 1941 je na južnem pobočju delovala Kranjsko-trziška četa. V začetku februarja 1942 se je na to področje premaknila izpod Krvavca Kokrška četa, ki se je 3. avgusta spopadla z Nemci pod Lovrencem in se je pozneje razdelila na tri skupine, da bi laže prezimila. Spomladi 1942 se je partizanska aktivnost okrepila, ko je z dotokom novih borcev Kokrška četa prerasla v Kokrški bataljon. 18. junija pa je bil iz Kokrškega in Kamniškega bataljona na Kališču ustanovljen Kokrški odred. V spomin na ta dogodek ima krajevna skupnost Bela na ta dan svoj praznik. Po nemški ofenzivi poleti in jeseni 1942 se je tudi v teh predelih partizanska aktivnost zmanjšala. Kot posledica partizanske mobilizacije spomladi 1943 je bil 14. maja tega leta na vzhodnem pobočju Lovrenca formiran V. bataljon Gorenjskega odreda. Junija 1944 je izvedel II. bataljon Prešernove brigade večjo mobilizacijo. 15. avgusta je bil spet formiran Kokrški odred, katerega III. bataljon je deloval pod Storžičem. Med njegovimi glavnimi nalogami sta bili mobilizacija in skrb za utrjevanje ljudske oblasti. Poleti 1943 so se pričele širiti in utrjevati poleg KP in OF tudi druge množične organizacije.

Na južnem pobočju Storžiča je od januarja 1944 delovala kurirska postaja G 19, na Bašljskem sedlu pa je bila od oktobra 1944 do začetka 1945 vojaška kurirska postaja Z. V začetku aprila 1944 je nad Bašljem, v neposredni bližini kurirske postaje, pričela delovati ambulanta F Gorenjskega odreda. Ko jo je jeseni 1944 prevzel Kokrški odred, se je preimenovala v bolnico Košuta.

Otvoritev doma Kokrškega odreda na Kališču - 1959

Jeseni 1944 se je zaradi naraščanja števila domobranskih postojank in njihove povečane aktivnosti vojaški in politični položaj na tem področju poslabšal. Žrtve pogostega domobranskega patroliranja so bili predvsem kurirji in politični delavci, na kar nas opozarjajo številni pomniki NOB v krajevni skupnosti.

Zaključni del razstave se nanaša na obdobje po osvoboditvi. Velik dogodek v utrjevanju ljudske oblasti so pomenile prve splošne volitve v krajevne narodnoosvobodilne odbore. Na Zgornji Beli je bil izvoljen KNOO za vasi Zgornja Bela, Srednja Bela in Spodnja Bela ter Bašelj in Hraše. Ko so leta 1946 združevali območja krajevnih ljudskih odborov, so KLO Zgornja Bela priključili krajevni ljudskemu odboru Preddvor. Ko so začeli posvečati večjo skrb krajevni samoupravi, so 1964. leta ustanovili tudi krajevno skupnost Bela.

Ukrepi, ki so jih izvedli v prvem povojnem času z namenom, da bi dosegli socialistično preobrazbo kmetijstva in naloge, ki jih je imelo podeželje pri zagotavljanju prehrane, so bistveno vplivali tudi na razvoj obravnavanih krajev v tem obdobju. Skladno s cilji, ki jih je zastavljal prvi petletni plan, so leta 1948 tudi v te vasi napeljali elektriko. Ljudski odbori in politične organizacije so se v tem času tudi na vasi srečevale s številnimi problemi, ki jih je v veliki meri pogojevala splošna nizka gospodarska razvitost.

Vsestranski hitrejši gospodarski napredek v času po letu 1955 se je močno odrazil tudi v vaseh. Nagel razvoj industrije je začel spreminjati strukturo prebivalstva. Medtem ko je njegovo število dokaj nespremenjeno, pa kmečki življenjski pogoji vse bolj upada. Hkrati se je število tistih, ki so zaposleni v kranjski industriji in drugod, povečalo. Gospodarski dvig se kaže tudi v zunanem videzu naselij, ki so s številnimi novimi hišami in asfaltiranimi cestami začela dobivati povsem novo podobo.

V kulturnem domu, zgrajenem ob letošnjem prazniku, bodo poleg družbenopolitičnih organizacij dobile prostor kulturne dejavnosti, ki jih Belani v povojnem času uspešno razvijajo - pevski zbor, dramska skupina in pomembna pridobitev krajevne skupnosti, knjižnica.

Strokovni delavci
Gorenjskega muzeja

*Književno delo, ki ne zmore pomen-
sko bogatega, ustvarjalnega jezika,
ne more biti pomembno delo, usaj
znotraj literarne umetnosti ne.
Močno leposlovno delo še ni bilo
napisano v nemočnem jeziku.*

*Pri seminarskih obravnavah sodob-
nega slovenskega romana se mi je
zgodilo, da so se tudi najbolj zane-
sljivi študentje književnosti prišli
opravičit, da zaradi pisateljeve dol-
goveznosti in dolgočasnosti knjige
niso prebrali do kraja, da enostavno
niso vzdržali. Ob delu, ki je dobilo
zelo vidno javno nagrado, je vzne-
mirjena študentka postavila prepro-
sto vprašanje: kako se je moglo kaj
takega zgoditi ob besedilu, ki s svo-
jimi dolgovezniimi ponavljanji in
modrovanji skrajno nezahtevne
vrste tako podcenjuje in žali bral-
čevu inteligenco?*

*Poeziji ni mogoče ukazovati. Sama
naj si izbira pot. Toda tudi v njenem
jeziku so neizprosno zarisane res-
nične meje njenega duha.*

Boris Paternu

*Mislím, da se da preprosto povedati,
kadar želimo govoriti resnico o ne-
čem. Je pa seveda tudi nemogoče
preprosto povedati, kadar je jezik
izraz želje, da nekaj prikrijemo.*

*Rad pa bi odprl še eno vprašanje, in
sicer, kako je z narodnostmi v So-
cialistični republiki Sloveniji. Nam-
reč, kultura slovenskega jezika ozi-
roma naša kultura se kaže tudi v
odnosu do kulture in jezika pripad-
nikov narodov, ki živijo v naši re-
publiki. Mislím predvsem na itali-
jansko in na madžarsko narodnost,
pa tudi na številne ustvarjalce mate-
rialnega in duhovnega življenja, ki
so prišli iz drugih republik in pokra-
jin Jugoslavije in živijo skupaj z na-
mi. Mislím, da bi morali še več
storiti za razvoj in uveljavljanje nji-
hovega jezika in rezultatov njih-
ovega duhovnega ustvarjanja. Čim
več bomo storili recimo za rast in
uveljavljanje jezika italijanske in
madžarske narodnosti, tem bolj
bomo pokazali tudi našo kulturnost,
tem bolj bo tudi naša kultura boga-
ta. Menim, da bi morali tudi to upo-
števat, kadar se zavzemamo za slo-
venski jezik.*

Franc Šali

*Kajti tisti, ki pišejo pesmi, najlaže
pišejo slabe pesmi, ker za to ni po-
treben noben napor, plačujejo se pa
tako same po sebi brez vsakih po-
sebnih gledanj na kvaliteto. Tistim,
ki jih izvajajo, je seveda najboljše
igrati na najbolj enostavna ljudska
čustva, ki se jih da zelo hitro ogreti.
Vsi to znajo, ne samo glasbeniki, že
zelo dolgo, in seveda skušajo iz tega
iztržiti, kar se iztržiti da. Moja želja
je bila samo pokazati na potrebo,
da se tudi takšna družčina, kot so
slavisti, kakšni stvari kdaj tudi
upre.*

Mitja Gorjup

Črtomir
Zorec

Gorenjska

(Njen obseg
v zgodovinskih mejah)

*Da, zdi se mi, da mali narodi bolj
ali vsaj drugače ljubimo svojo do-
movino, kakor jo ljubijo veliki.
Majhna je... In ker ne moremo
opevati njene prostranosti, opevamo
in poveljujemo lepoto njenih pokra-
jin.*

(Po Cirilu Kosmaču)

No, prav to službo opravljam domala že tri desetletja. Skušam opevati in poveljevati lepote Gorenjske. A ne za slavo, ne za kruh. Kajti pisanje o tej najlepši slovenski deželici, ki vsa v zelenju in v svežini tako varno leži pod zasneženimi gorami, je že samo po sebi sreča...

A prav to močno čustvo v hipu zbledi, ko zvem na nekaterih svojih popotovanjih, da tudi mnogi Gorenjci ne vedo za zgodovinske meje svoje ljube deželice – svoje Gorenjske. Pa čeprav sta o tem že zdavnaj pisala Valvasor in Valentin Vodnik. Nove politično-upravne meje, ki so se večkrat menjavale, so najbrž krive zmot in te nevednosti.

Zato bom skušal s pomočjo zemljevida, ki ga je v letu 1970 narisal kartograf Ivan Selan (po priredbi prof. dr. V. Bohinca in prof. Fr. Planine), tiskala pa Tiskarna »Ljudske pravice« v Ljubljani, prikazati zgodovinske meje Gorenjske.

Seveda to niso bile nikoli kake trdne meje, v današnjem smislu z mejniki in stražarji. Bili so le namišljene simbolične – pač zato da omeje neko zaokroženo pokrajino, ki ji še danes pravimo Gorenjska.

Deželica, če bi jo gledali z višine, se nam zazdi kot pisana preproga, razstrta med obmejna gorovja in hribovja. Polja so lepo položena po vsej širjavi, ki jo tu in tam prekinjajo ravninski gozdovi. To je res prelepa dežela, domovina bistrih ljudi, zdravih deklet in korajžnih fantov, treznih žena in vzravnanih mož. Domovina največjega sinu slovenstva – pesnika Franceta Prešerna!

Nekdanjo avstrijsko vojvodino Kranjsko so vse do leta 1918 nesramežljivo delili na Gorenjsko, Dolenjsko in Notranjsko. Potem so sledile še drugačne delitve in preimenovanja. Celo Slovenija je dobila drugačno ime – Dravska banovina. No, po osvoboditvi smo že smeli govoriti o Štajerski, Koroški, Goriški, Tržaški – o Kranjski, kakor ne, kaj šele o Gorenjski, Dolenjski in Notranjski. – Le zakaj tako? – e nekdanje delitve Kranjske na Gorenjsko, Dolenjsko in Notranjsko, piše Valentin Vodnik:

...kor je v letu 1748 razločeno bilo, se Notranjsko deli v tri dele ali kresije: Go-

renjsko, Dolenjsko in Notranje Gorenjsko je najmanjše, vendar najbolj bogato ino z ljudmi napolnjeno.

»Posebni kraji na Gorenjskem so: Ljubljana, nekdanj Emona, poglavitno mesto vse dežele (pesnik Vodnik, torej Ljubljano prisodi kar Gorenjski! – op. Č. Z.), – Skofja Loka, mesto kjer je dobro prebivati. Last je škofa v Freisingu. Tukaj ino okoli se veliko platna, sukanca ino preje prodaja. – Kranj, cesarsko mesto, nekdanj sedež knezov kranjske dežele. – Kamnik, cesarsko mesto, blizu je fužina za železo. – Radovljica, mesto, spada pod grad kneza Turna, ravno tega imena; tukaj okoli ino na Bledu se veliko sukna ino mezlana tke. – Tržič, trg. – Fužine za železo ali jeklo so na Savi, Javorniku, na Bistrici v Bohinju, v Kropi, Železnikih ino v Kamni gorici. Sita delajo v Stražišču, pipe na Gorjušah nad Bohinjem, nogavice na Jesenicah ino okoli. Kozarji, strojarji, klobučarji ino drugi delavci so sem ter tja.

Izmed vseh treh delov »stare Kranjske dežele« ima le Gorenjska velik odsek svojih meja, kjer se krije pokrajinska z državno mejo. Na severu meji od Peči do Mrzle gore Gorenjska z Avstrijo; od Peči pa do vrha Mangarta meji Gorenjska z Italijo.

Po prvi svetovni vojni je Gorenjska pridobila Jezersko; izgubila pa je kraje na skrajnem svojem zahodu okrog Bele peči in Fužin.

Seveda so se stare meje v novejši dobi spreminjale, kot so se pač oblikovali okraji in občine. Tako je zdaj velik del Gorenjske nad Ljubljano, priključen k občini Ljubljana-Šiška, delno tudi k občini Ljubljana-Moste. Tudi občini Kamnik in Domžale z vzhodno Gorenjsko se prometno naslanjata bolj na Ljubljano kot na Kranj.

Gorenjske meje določa tudi narečje. Saj imamo Slovenci kar 40 narečnih govorov, ki pa jih lahko vklenemo v 7 dialektičnih baz; poleg gorenjske je tu še koroška, primorska, rovtarska, dolenjska, štajerska in panonska.

Ta členitev slovenščine v toliko narečij je gotovo rezultat tisočletnega zgodovinskega razvoja. Saj se meje narečij dostikrat pokrivajo z mejami starih prafara in fara, hkrati pa tudi z upravno-politično razdelitvijo slovenskih dežel.

Največkrat pa gore same že ločijo dialektična področja. Drugič spet veliki gozdovi ali celo večja močvirja. Reke pa le malokrat.

Tako je Gorenjska s svojim narečjem z gorami ločena od koroških, primorskih in štajerskih govorov. Celo z notranjščino jo ločijo Polhograjski dolomiti.

Le pri Ljubljani in odtod na vzhod, poteka meja gorenjščine po toku rek (Ljubljana, Sava do Zagorja). Tu se še najbolj preliva v dolenjščino. Nasprotno pa si kranjskogorsko in jezersko narečje podajata roki s koroškim govorom.

Jezikovna oziroma narečna posebnost Gorenjcev je »švapanje« (namesto »šla« izgovarjajo »šva«), vendar le do meje selškega narečja na Sorškem polju pri Žabnici; tam postaja črka l spet čista. – Druga posebnost gorenjščine je »pogrkavanje«, v Kropi in Tržiču starejši ljudje še vedno govore mehkoneben ali uvularen »r«. – Značilnost visoke gorenjščine okoli Bleda,

delno pa tudi Bohinja, je v »možacánju« ženske govorce (namesto: sem bila, sem šla – govore tudi ženske: sem bil, sem šel; kot moški).

Seveda so za Gorenjce značilne še značajske posebnosti kot je npr. resnoba gospodarnost, ki jo nagajivi sosedje iz drugih slovenskih pokrajin kaj radi zamenjujejo s skopostjo ali pretirano varčnostjo. Gorenjska zemlja ni tako globoka kot je panonska; skrbneje in mukotrpeje jo je treba obdelovati. Na Gorenjskem tudi tako toplo ni, da bi vino razveseljevalo ljudi, kot jih na Dolenjskem, Štajerskem in Primorskem. Očitno je, da tudi podnebje oblikuje značajske posebnosti celih naseljenih področij.

Tudi ljudske noše so značilne za posamezne pokrajine. Vsaj gorenjska noša v vseh svojih različicah jasno kaže na izvor. Se je pa v teku let gorenjska ljudska noša pristojevala z nekako splošno reprezentativno slovensko nošo. Četudi vemo še za lepe koroške noše, za tržaško, rezijansko, za belokranjsko in za pomursko nošo. A gorenjska le prevlada!

»Meje« historične Gorenjske so segale prav v ljubljansko mesto. Saj so se v Ljubljani celo Šiškarji že počutili za Gorenjce, vsaj po svoji noši, ki so jo tako gizdavo nosili. Sicer pa se je že stari Valentin Vodnik, rojen v Šiški, slejkoprej štel med Gorenjce.

Valentin Vodnik v svojem Popisovanju Kranjske dežele (objavljeno v Veliki Pratici za leto 1795) govori tudi o narečjih. Pravi »da se skoraj v vsaki vasi jezik drugače zavija«. Potem pa se še pošali: »V zadržanju, jeziku, živežu, oblačilu je kraj od kraja razločen ino skoraj vsaka vas ima druge šege ino se hoče iz drugih norca delati«.

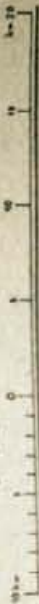
No, naj naposled le povem, kako so potekale gorenjske zgodovinske meje:

Od sedanjega tromostovja v Ljubljani po toku reke Ljubljanice do njenega izliva v Savo, potem po toku Save do izliva Trboveljščice, po tej rečici navzgor (1200 m proti severu) do pritoka Bevščice. Po njej v SZ smeri do vrha Kisovca (1017 Nm), tam se meja potegne zahodno po Čemšeniški planini ter v SZ smeri med Motnikom in Ločico in naprej po bivši deželni meji med Kranjsko in Štajersko. Tako da sodi kar precej sveta še SZ od Trojan h Gorenjski (tu se stara gorenjska zgodovinska meja pokriva z današnjo politično-upravno mejitvijo med občinama Domžale in Zalec, oziroma Kamnik in Mozirje. Od Zajasovnika zavije meja na Menino, doseže višine 730 Nm, 1426 Nm, na Javoščku 1344 Nm, Ostrem vrhu 1204 m, Tomanovi planini 1190 Nm ter se spusti v sedlo Črnivec 902 Nm. Odtod zavije meja na sever, se ves čas drži upravne meje med občinama Kamnik in Mozirje, vodi čez Lom 1184 Nm in Plešivec 1325 Nm. Pri Kranjskem Raku na sedlu Volovljek 1029 Nm zavije meja proti zahodu do Gajške planine. Tu pa se usmeri spet proti severu prek Bukovca 1553 Nm, Dovje griče 1491 Nm, sedla Prag 1331 Nm na Konja 1803 Nm. Poslej vodi meja po visokogorju: od sedla Presedlaja 1610 Nm se usmeri naravnost proti severu

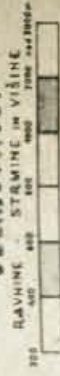
GORENJSKA

Privedilo prof. dr. V. BOHINEC in prof. FR. PLANINA
Izdalci IVAN SELAN

MERILO 1:400.000

OBLIKOVITOST

Izdala in založila DRŽAVNA ZALOŽBA SLOVENIJE
Tiskole TISKARNA ŠPE-LJUŠDSKE PRAVICE, Ljubljana

(Nadaljevanje s prejšnje strani)

tu se dotakne vrhov Vežice 1979 Nm, Lušnega Dedca 2033 Nm, vodi mimo Kocbelevskega doma na Korošici in se povzpne navzgor na vrh Ojstrice 2349 Nm. Od tu zavije gorenjska meja ostro proti zahodu, prečka prelaz Škarje 2141 Nm, se dvigne do vrha Planjave 2399 Nm, sestopi na Kamnisko sedlo 1884 Nm in se spet vzpne na Brano 2253 Nm. SZ med Brano in Skuto 2332 Nm se meja potegne mimo Mrzle gore 2202 Nm na Babe 2020 Nm in Goli vrh 1767 Nm na sedlo Jezerski vrh 1216 Nm.

Od tu dalje proti zahodu je sedanja državna meja med Jugoslavijo in Avstrijo pokrita tudi s staro gorenjsko mejo vse do Fela 1950 Nm severno od Rateč. — Tu je Gorenjska segala še dalje proti zahodu, prek današnje državne meje med Jugoslavijo in Italijo. Tega dela Gorenjske — Felo peč in Fužine — se je moral odreči tudi naš zemljevid...

Od Rateč proti jugu je meja Gorenjske krita z državno mejo prek Velike ponce 2372 Nm do Vevnice 2351 Nm zahodno nad Tamarjem.

Spet nas bo vodil zgodovinsko-zemljepni sprehod po mejah med gorenjskimi in primorskimi občinami. Na vrhu Jalovca 2445 Nm doseže »gorenjska meja« svojo najzahodnejšo točko. Poslej se usmerimo na vzhod: med Jalovcem in Triglavom se dotaknemo Travnika 2579 Nm, Mojstrovke 2332 Nm, sedla Vršiča 1611 Nm, Prisojnika 2547 Nm, Razorja 2601 Nm, pobočja Stenarja 2501 Nm, se spustimo v sedlo Lahnjo 1758 Nm in nato vzpnemo strmo po Bambergovi poti na vrh Triglava 2863 Nm. Do tu, od Vevnice do Triglava se stara meja Gorenjske istoveti s sedanjo razmejitvijo med občinama Jesenice in Tolmin.

Od Triglava do Ratitovčevega predgorja napravi gorenjska meja velik lok in zapolni vse vsi Komno in ves Bohinj. Tudi tu se »gorenjska meja« pokriva z mejo med občinama Radovljico in Tolminom. Glavni mejniki med Triglavom in ratitovskim predgorjem so: sedlo Dolič, Kanjavc 2328 Nm, Vogel 2348 Nm, Lanževica 2083 Nm, Bogatin 2008 Nm, Kuk 2086 Nm, Podrta gora 2061 Nm, sedlo Škrbina 1995 Nm, Vogel nad Bohinjem 1983 Nm, Radica 1962 Nm, Matajurski vrh 1938 Nm, Črna prst 1844 Nm, Vrh Bače 1281 Nm in Medic 1602 Nm.

Poslej bo »gorenjska meja« sledila meji med občinama Tolmin, Idrija in Logatec na eni strani in občino Škofjo Loko na drugi strani. Od Soriškega prevala 1287 Nm se meja usmeri točno na jug vse do Porezna 1622 Nm, tu zavije proti vzhodu, se dotakne Cimprovke 1253 Nm, Bičkarjevega vrha 1106 Nm, Tuškovega griča 1005 Nm in Črnega vrha 1288 Nm. Od tu se meja usmeri spet proti jugu, se v bližini Sovodnjega obrne na vzhod, zajame Žiri in se od Žirovskem vrhu in se nad Lučinami vzpne na Pasjo ravan 1030 Nm. Od tu poteka »gorenjska meja« po vrhovih Pohorajskih dolomitov (čez Točč 1021 Nm, Grmado 898 Nm in Goljek 809 Nm) do S. Katarine 738 Nm. Tu se usmeri meja med Gorenjako in Notranjsko proti Ljubljani. Zaobide Rožnik 393 Nm in se

spusti skozi glavni tivolski drevored, po sedanji Cankarjevi cesti do Ljublanice pri tromostovju.

Seveda sem se ves čas tega pisanja zavedal, da je govorjenje o gorenjskih mejah časovni nesmisel. Še vse drugačne meje, prave utrjene meje, je vihar zgodovine zbrisal. Tu, pri gorenjskih mejah pa gre bolj za pokrajinsko določitev v slovenskem prostoru. Pač za določen del domovine s samosvojem značajem, ki izstopa kot poseben cvet, svojske barve in svojskega vonja — v šopku slovenstva.

Ker je bil že moj oče organist in ker sem moral tudi sam v rani mladosti tipke prebirati in orglati v cerkvi, ker so italijanski orglarji plačali peto mašo, bi k tej razpravi o glasbi pripomnil naslednje. Zdi se mi, da so popevke v glavnem stvar naše potrošniške družbe in je tukaj problem veliko globlji; mi ga danes resnično ne moremo rešiti. Mitja Gorjup je pravilno povedal: to je trgovina, ki dobro teče.

Ciril Kosmač

Če bi hoteli iz našega jezika na silo iztrebiti vse, kar je v njem tujega, bi ga morali postopoma premakniti za stoletja, za celo tisočletje nazaj, v kameno dobo, s tem pa ga ne bi naredili ne lepšega in ne bogatejšega. Moč jezika se ne kaže v njegovi izolaciji, ampak v njegovi odprtosti in pogumni sprejemljivosti za jezikovne vrednote, ki jih ustvarjajo drugi narodi in vse človeštvo.

Kajetan Gantar

Slovensko gospodarstvo se dobro zaveda, da je slovenski jezik ne samo glavna osnova pojma naše domovine, temveč tudi osnovno bistvo osebnosti Slovencev. Kakršno koli omejevanje ali oddvajanje tega elementa od katere koli sfere, na primer gospodarstva, trgovine, bi pomenilo rušenje tako posamezne osebnosti pri nas kakor tudi družbenega sistema in državne ureditve, skratka sredine, v kateri živimo.

Temeljito znanje slovenskega jezika je osnova razmišljanja (kdor ni bogat v jeziku, ne zna razmišljati, kaj šele podajati strokovnega mnenja).

Peter Gregorc

SNOVANJA — posebno kulturno rubriko Glasa urejajo: Jože Bohinc, Benjamin Gracer, Janko Krek, Andrej Pavlovec (likovna umetnost, umetnostna zgodovina, arhitektura, urbanizem), France Pibernik (leposlovje, literarna zgodovina), Niko Rupel, Janez Šter, Albin Učakar (odg. urednik), Črtomir Zorec (kulturna zgodovina), Olga Zupan (zgodovina, arheologija, etnologija, spomeniško varstvo).